

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Допускається до захисту:
в. о. завідувача кафедри
історії України та спеціальних
галузей історичної науки,
д.і.н., професор Н. Р. Темірова

« _____ » _____ 2024 р.

ПІДДУБНА ОЛЬГА ІВАНІВНА
ЖІНКИ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ
СЕРЕДИНИ XVII–XVIII СТ.

Спеціальність 032 Історія та археологія
Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:
Пятницькова І.В., к.і.н.,
доцент кафедри історії України
та спеціальних галузей історичної науки

Оцінка _____ / _____ / _____

Голова ЕК: _____

Вінниця – 2024

АНОТАЦІЯ

Піддубна О. І Жінки у суспільно-політичному житті України середини XVII-XVIII ст. Спеціальність 032 «Історія та археологія», ОП «Історія та археологія». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У бакалаврській роботі досліджено роль жінок в суспільно-політичному житті України середини XVII – XVIII ст. Висвітлено такі аспекти як соціальний статус жіноцтва України середини XVII–XVIII ст., вплив гетьманських дружин на чоловіків, серед яких дружини Б. Хмельницького, Анастасія Скоропадська та менш відомі в історії Олена Стеткевич та Єфросинія Дорошенко. Досліджено вплив жінок на розвиток культури, їх меценатська діяльність та зображення їхніх портретів.

Ключові слова: історія України середини XVII – XVIII ст., жінка, дружина, Марія Мазепина, Анастасія Скоропадська.

The bachelor thesis examines the role of women in the social and political life of Ukraine in the mid-17th-18th centuries. Aspects such as the status of women in Ukraine in the XVII-XVIII centuries, the influence of hetman's wives on men, including the wives of Khmelnytskyi, Anastasia Skoropadska, and lesser-known in history, Olena Stetkevich and Yefrosinia Doroshenko, are highlighted. The influence of women on the development of culture, their philanthropic activity and the depiction of their portraits were studied.

Keywords: history of Ukraine in the mid-17th-18th centuries, woman, wife, Maria Mazepa, Anastasia Skoropadska.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАТУС ЖІНОК У СУСПІЛЬСТВІ УКРАЇНИ.....	11
1.1. Правовий стан.....	11
1.2. Жінка у родині.....	17
1.3. Соціальна роль.....	20
РОЗДІЛ 2. ГЕТЬМАНСЬКІ ДРУЖИНИ.....	25
2.1. Дружини гетьмана Богдана Хмельницького.....	25
2.2. Єфросинія Дорошенко та Анастасія Скоропадська.....	32
2.3. Мотря Кочубей у житті Івана Мазепи.....	36
РОЗДІЛ 3. ЖІНКИ В КУЛЬТУРІ.....	40
3.1. Вплив Олени Стеткевич на зміну етикету при гетьманському дворі.....	40
3.2. Роль Марії Мазепиної у розвитку української культури.....	44
3.3. Меценатство Анастасії Скоропадської.....	51
ВИСНОВОК.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ.....	57
ДОДАТКИ.....	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що українська жінка є особливою. У сучасному світі зростає інтерес до вивчення ролі жінок в ході історичних подій. Важливим є висвітлення образу жінки в тогочасному суспільстві. Історія завжди мала чоловіче обличчя, а вивчення ролі жінки в історії було значно менш поширеним. Настав час повернути історії жіноче обличчя та згадати видатних жінок.

Гетьманські дружини прямо чи опосередковано впливали на своїх чоловіків та хід історичних подій, що є важливим аспектом при розгляді події історії України. Яскравим прикладом слугує повернення гетьмана Петра Дорошенка додому після звістки про зраду дружини та втрата через цю подію влади.

Жінки впливали на розвиток культури та залишили свій слід в історії, будуючи храми та жертвуючи коштами на благодійність. Активно діячкою культурного життя постає Марія Мазепина, яка опікувалась монастирями та сприяла поширенню мистецтва гаптування. Пам'ять про цю видатну діячку була відновленою після того, як Україна здобула незалежність.

Жінки завжди відігравали значну роль в історію України, проте їхній внесок часто залишається недооціненим. На відміну від західної Європи жінки на території Гетьманщини мали більше прав, але в історії вони забуті особливо в період козацької доби. Важливо відродити пам'ять про визначних діячок та гідно оцінити їхній вклад в історію. Сьогодні, коли українські жінки знову стають на захист своєї землі, важливо пам'ятати про їхню роль в історії України.

Крім того, важливо розглянути роль жінок у політичних процесах. Деякі з них були порадилицями своїх чоловіків-гетьманів, брали участь у дипломатичних місіях

та навіть управляли володіннями під час їх відсутності. Це свідчить про високу освіченість українських жінок середини XVII – XVIII ст., політичну проникливість та вміння впливати на прийняття важливих державних рішень.

На сьогоднішній день, дослідження життя та діяльності українських жінок-гетьманш є не тільки можливістю віддати їм належну шану, але й розширити розуміння про події в історії, що залишаються за межами сторінок підручників. Дослідження внеску жінок дозволяє побачити більш комплексну картину історичних подій та краще зрозуміти соціальні та культурні процеси того періоду.

Таким чином, актуальність дослідження діяльності та статусу українських жінок полягає у висвітленні їхньої діяльності та популяризації їхнього внеску в розвиток українського суспільства та культури, а також у поглибленні розуміння внеску жінок на хід історичних подій середини XVII – XVIII ст.

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні статусу, ролі та внеску українських жінок у розвиток суспільства та культури періоду Гетьманщини.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**:

- висвітлення правового статусу жінки;
- дослідження ролі жінки в родині;
- визначення соціальної ролі жінок;
- аналіз впливу гетьманських дружин на своїх чоловіків;
- висвітлення діяльності жінок в розвитку культури та меценатської діяльності;
- аналіз вцілілих та відтворених портретів жінок Гетьманщини.

Об’єктом дослідження є українські жінки середини XVII – XVIII ст.

Предметом дослідження є становища жінок Гетьманщини, їх роль в розвитку культури та вплив на суспільно-політичну ситуацію.

Історіографія дослідження. Описуючи події в Гетьманщині, дослідники здебільшого зосереджували свою увагу на політичних подіях, оминаючи постать жінок або даючи їм скупі характеристики. Одне із комплексних досліджень з історії

українського жіноцтва досліджуваного періоду зробив польсько-український історик Йосип (Юзеф Антоній) Ролле, який жив та працював на Поділлі. Він написав працю «Жінки при чигиринському дворі у другій половині XVII ст.» у якій приділив значну увагу ролі другої дружини Богдана Хмельницького Мотрони та Олені Стеткевич, що вплинула на зміни при гетьманському дворі.

Дослідження питання ролі жінок в історії середини XVII – XVIII ст. можна знайти на сторінках праці Наталі Полонської-Василенко «Видатні жінки України».

У радянській історіографії імена відомих українських жінок відійшло у забуття, а питання пов'язані з їх значенням у суспільно-політичному житті Гетьманщини не розглядались комплексно. Виключення складає дослідження Олександра Лугового «Визначне жіноцтво України» у якому він зосередив свою увагу на вивченні ролі жінок в історії України. Один з розділів дослідження присвячений жінкам Козацької України.

Велике внесок у дослідження суспільно-політичної ролі жіноцтва XVI – XVII ст. зробив сучасний український історик Олександр Кривоший. Йому належить цілий ряд наукових праць у яких висвітлюються питання жіночої історії, роль жінки в суспільстві та інші аспекти. Він є одним з провідних українських дослідників жіночої історії. Його праці зробили значний внесок у розуміння ролі жінок в українському суспільстві.

Життя, діяльність окремих представниць жіноцтва висвітлена у загальних збірках «Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури» авторства Я. Дашкевич; «Українки в історії» за редакцією В. Борисенко.

В сучасній українській історіографії створені роботи, що присвячені постатям окремих діячок доби, що досліджується. Так, О. Гуржій вивчав постать Анастасії Скоропадської, Н. Зінченко – Єфросинії Дорошенко. Розкриття питань таємниць портретів видатних жінок середини XVII – XVIII ст. висвітлено на сторінках праць Ольги Ковалевської.

Окремі аспекти проблеми досліджували відомі сучасні українські історики, що спеціалізуються на історії козацької доби. Серед них В. Чухліб, В. Маслійчук, Ю. Мицик.

Важливе значення для розуміння соціального статусу жіноцтва в Україні козацької доби має праця О. Дзюби «Приватне життя козацької старшини XVIII ст.». А також колективні монографії «Жіночі студії в Україні: жінка в історії сьогодні» (за загальної редакції Л.О. Смоляр), «Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації» (під науковою редакцією О. Кісь).

Проте, дослідження ролі жінок у Гетьманщині залишається важливою, але недостатньо вивченою темою в українській історіографії. Висвітлення діяльності деяких постатей є недостатньо дослідженим. Прикладом може слугувати постать Олени Стеткевич, дружини Івана Виговського та Єфросії Дорошенко. Остання постає доволі загадкою, адже Т. Таїрова-Яковлева називає жінку Людмилою, а в О. Луговий та С. Сегеда- Єфросинією. Це вказує на складність ідентифікації постаті.

Джерельна база дослідження. У роботі було використано опубліковані писемні та візуальні джерела. За змістовним наповненням першу групу умовно можна розілити на такі підгрупи: записки мандрівників; законодавчі документи; судові справи; епістолярні джерела.

Важливими для вивчення ролі жінок у суспільстві середини XVII – XVIII ст. є подорожні записи мандрівників, які перебували в той час на українських землях. Серед них задокументовані спомини антиохійського патріарха Павла Алепського, який мандрував українськими землями у період гетьманування Богдана Хмельницького. Також важливими джерелами є «Опис України» французького картографа Гійома Левассера де Боплана де він описує сміливих дівчат, які залицялись до хлопців та опис подорожі шведського посла К. Я. Гільдебрандт, який докладно описував приїзд до Чигирин. Цінним джерелом інформації про жінок

того часу є згадані записки, адже мандрівники були здивованими свободами, якими володіли жінки на українських землях.

До законодавчих письмових джерел належать універсали Ганни Золотаренко в культурно-релігійній сфері, універсали гетьмана Івана Скоропадського про надання дозволу для заснування монастиря.

Вагоме місце займає розгляд судових справ, які висвітлили у своїх наукових доробках Олексій Вінниченко та Володимир Маслійчук. Ці справи про злочини скоєнні жінками дають змогу зрозуміти про їхній правовий статус та тогочасну ситуацію в суспільстві.

До дослідження були залучені епістолярні джерела. Зокрема, листи гетьмана Івана Мазепи до Головкина про смерть матері та листування з Мотрею Кочубей, листи Богдана Хмельницького.

До візуальних джерел належать портрети Марії Мазепиної, Анастасії Скоропадської та Олени Стеткевич, які були зібрані та опубліковані Ольгою Ковалевською.

Методологічна база бакалаврської роботи. У бакалаврській роботі застосовано комплекс методів, що дозволяють цілісно розкрити тему. В роботі використано принцип науковості та системності. Дослідження написано завдяки спеціальним та загальнонауковим методам. Загальнонаукові методи представлені методом синтезу, аналізу та узагальнення, що сприяло в побудові структури роботи. До спеціальної групи методів можна віднести історико-типологічний, історико-порівняльний та метод критичного аналізу джерел. Історико-типологічний метод був використаний задля впорядкування та узагальнення інформації. Завдяки історико-порівняльному методу можна відстежити відмінність в правах жінок на теренах Гетьманщини та інших державних утвореннях того часу. Метод критичного аналізу джерел дозволяє розкрити можливі приховані мотиви або інтереси за

джерелами, що можуть впливати на їхню об'єктивність. Це дозволяє краще зрозуміти контекст і мотивацію створення джерел.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Дослідження містить важливу інформацію про статус жінок козацької доби, використовуючи судові справи, які більш конкретно окреслюють становище жінок. Важливим є висвітлення діяльності українських жінок, які були активними в культурно-релігійних сферах діяльності, мали вплив на своїх чоловіків та були причетними до доленосних історичних подій. Результати кваліфікаційної (бакалаврської роботи) можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях з проблеми, у навчальному процесі для підготовки занять, відповідної тематики.

Апробація результатів дослідження відбувалась під час публікації наукових робіт та виступів на наукових конференціях. Було взято участь у IV, V та VI Міжнародній науковій конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії» де було розглянуто різні аспекти кваліфікаційної (бакалаврської) роботи, серед тем тез: «Жінка у суспільних відносинах козацької доби», «Жінки в житті Богдана Хмельницького» та «Гетьманські дружини та їх вплив на політику України другої половини XVII – початку XVIII століття». За результатами роботи були опубліковані відповідні тези у збірниках конференції. Також, було взято участь в IV Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість в історії, літератури та методиці навчання» у м. Івано-Франківськ, (2023 р.) за підсудками якої у збірнику матеріалів конференції були опубліковані тези «Постать Марії Мазепиної в історії України».

За результатами дослідження опубліковано статті у «Віснику студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса»: «Жінки у суспільно-політичному житті Гетьманщини» (2022, № 2 (14)); «Життя та діяльність Марії Мазепиної» (2023, № 1 (15)).

Структура кваліфікаційної роботи відповідає завданню та меті дослідження. Зумовлена предметним критерієм, тому складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних посилань та додатків.

РОЗДІЛ 1.

СТАТУС ЖІНОК У СУСПІЛЬСТВІ УКРАЇНИ

1.1. Правовий стан

Жінки в добу Гетьманщини були активними членами суспільства. Згадуючи про повсякденне життя, традиції, які панували в козацькій еліті варто наголосити на статусі жінки. Тодішні можливості в економічній сфері та правові свободи давали можливість жінкам бути активними у сімейному, політичному та релігійному житті з можливістю реалізуватись. [52, с.50]. Важливим є те, що статус жінок українського народу вирізнявся з-поміж інших народів Європи. Витоки свобод жінок Гетьманщини беруть свій початок із князівських часів. [35, с. 51].

У XVII – XVIII ст. правове становище жінок було визначене Литовськими статутами. У той час сім'я була патріархальною. У Литовських статутах було передбачено незалежність успадкування землі жінками та майнова незалежність [36, с.194].

Доволі цікавим постає питання жіночих злочинів та їхнє врегулювання у правовому становищі. Писемні джерела історії українських земель часів Речі Посполитої, кримінальні практики представлені здебільшого судовими матеріалами, що охоплюють різний спектр актових документів, однак їх комплектація не завжди є повною та конкретною стосовно злочинів, недостатньо є заяв та бракує свідчень очевидців [5, с.340].

Існувала проблема залагодження сімейних конфліктів та протидії насильства з боку владних інстанцій в багатьох культурах. На теренах Речі Посполитої та українських землях, що туди входили, була система полагодження конфліктів, зокрема «полюбовна». Важливим є і те, що на території Гетьманщини та Слобожанщини був помітним вплив правової культури Речі Посполитої. Сварки та

конфлікти між жінкою та чоловіком виносились на судовий розгляд. Правові засади Речі Посполитої минулого та політика імперії, щодо обмеження насильства переплітались на Лівобережній Україні та Слобідській Україні [28, с. 258-259].

У кримінальних книгах деяких українських міст зокрема Львова, Сатанова та Кременця кінця XVII та середини XVIII ст. жінки були в ролі організаторів, співучасниць, учасниць, постраждалих або свідків злочинів. Частка злочинів серед жінок була меншою, аніж серед чоловіків. Крадіжки становили половину злочинів серед вчинених жінками. Вони часто були спільницями чоловіків. Траплялись випадки коли жінки дізнавались, яка ситуація довкола майбутнього місця злочину, не викликаючи своєю присутністю підозр на відміну від чоловіків [5, с. 341].

Траплялись випадки коли чоловіки підбивали жінок на злочин, щоб збагатитись задля власної наживи. Прикладом цього може слугувати справа дівчини Терези та чоловіка, який її обманув, що розглядалась у вересні 1703 р. Дівчина була звинуваченою у декількох крадіжках до яких її підбив місцевий Кушнір, обіцяючи взамін винайняти дім для шинкування. Однак отримуючи гроші від дівчини він витрачав їх на свої потреби та спонукав до подальших крадіжок [5, с. 341].

Жінки не були безпосередньо задіяні у розбійництві, яке відбувалось на дорозі або в горах, у наїзді на будинки та двори. Вони також не практикували підпали, під час яких можна було б здійснити напад або розповсюдження фальшивих боргових листів [4, с. 342]. Якщо підпали здійснювали то здебільшого метою була помста, а не власне збагачення. Прикладом може слугувати ситуація в селі Олексіївці, що трапилась у 1796 р. Марія Мигалка, маючи образу на Дарію Кравцову палила її подвір'я. Такі злодіяння суворо карались. Жінку палійку, що здійснила злодіяння з підпалом в с. Михайлівка була висланою до Херсона на каторгу [27, с. 210].

Однак жінки могли виконувати роль шпигунки або перехоплювати награбоване майно крадіями. Вони також були задіянні у розповсюдженні фальшивих грошей та фальшування з вагами під час ярмарків. Поширеними серед жінок було отруєння та дітовбивство. Отруєння вважалося суто жіночим способом вбивства та прирівнювалось до магічних злодіянь. Вбивство здебільшого було здійснене ненароком під впливом вживання алкогольних напоїв і азартних ігор [5, с. 342].

Зустрічались випадки співпраці між жінкою та чоловіком. Безпосередніми учасницями злочинів були дружини крадіїв. Прикладом цього може слугувати випадок коли жінка Мотрона, була схоплена з поцупленими її чоловіком награбованими речами [28, с. 205].

Наведені дані свідчать, що жінки намагались діяти та залишатись непоміченими, займаючись для власного збагачення здебільшого дрібними злочинами такими, як підкручування ваг на ярмарках або розповсюдження підробленої валюти. Однак траплялись випадки навмисного убивства, коли жінка діяла разом з своїм коханим. Цікавим постають випадки отруєння коли це прирівнювалось до магічних дій. Отож, жінки скоювали злочини, але здебільшого вони були легкого характеру.

Відомий знавець звичаїв українського народу та історик Орест Левицький писав, що статус українських жінок зі шляхти значною мірою відрізнявся від дворянок європейських країн. Він зазначав, що українські жінки-шляхтянки були на рівні зі своїми чоловіками, мали власну незалежність та громадянські права на рівні з чоловіками. Різниця була також в юридичних правах. На противагу деяким жінкам з європейських країн, українські жінки шляхетського походження мали змогу виступати в судах та розпоряджатись своїми володіннями [23, с. 23].

Свобода в правовому полі українських жінок підкріплювалась економічною, що давало їм ще більшої впевненості. До прикладу, сестра та брат мали рівні права

претендувати на спадщину від матері, що залишалась за дружиною та не переходила у спадок до чоловіка [52, с. 51].

Жінки мали можливість, завдяки економічним важелям самостійності, на власний розсуд вирішувати свою долю в шлюбі, незалежно від статусу. Йдеться про материзну – унікальну юридичну систему, що мала своє місце лише в українському звичаєвому праві. Материзною вважається нерухомість, яку успадкувала жінка, або земельні ділянки, що не входило до загальносімейного спадку та переходила у подальше володіння виключно по лінії матері, з цього вибудовувався унікальний юридично-майновий інститут, що піклувався про права жінок на юридичному рівні [21, с. 66].

Прикладом материзни слугує те, що батько був зобов'язаний віддати частку майна покійної дружини доньці. Закон був на стороні дівчини та захищав її права на спадщину, навіть коли батько був проти шлюбу [52, с. 51].

Отримавши права на майно, жінки Гетьманщини мали змогу розпоряджатись ним власноруч. Прикладом цього є збережений лист, який ймовірно датується першою половиною XVIII ст., Анастасії Маркович, який призначався її свату Андрію Петровському. Пані Анастасія у своєму листі зазначала про неналежну поведінку своєї доньки, внаслідок чого вона передавала право володіти майном доньки, у тому числі й дорогоцінними речами, до часу дорослішання дітей [52, с. 52].

Для розуміння правового становища жінки в суспільстві постає цікавим розбір шлюбних та дошлюбних стосунків. Злочинами проти моралі й святості шлюбу вважались: перелюб, проституція та гвалт. Під останнім мається на увазі фізичне та сексуальне насильство. Суворо карали за стосунки між заміжньою жінкою та одруженим чоловіком- коханцем могла навіть грозити смертна кара [5, с. 346]. Представники судів на той час відокремлювали від перелюбу розпусту між жінкою та чоловіком, що втратили свого партнера або не були у шлюбі. На цей факт не

звжали, допоки учасники «розпусти» не були притягнуті до відповідальності за інші злодіяння. Зазвичай на це не звертали уваги, оскільки не було кому оскаржити. Справа могла набути розголосу, коли після таких стосунків жінка вагітніла [5, с. 346].

Прикладом цього слугує справа 1757 року Йосифа Хом'яка. Чоловік овдовів та часто навідував свою сусідку Мелашку Малішку, яка втратила свого чоловіка. Йосиф хотів взяти за дружину доньку жінки, однак він не міг справити весілля, тому дівчина вийшла за іншого молодика, що переїхав в їхній будинок. Однак Йосиф не залишив сім'ю та почав ходити до молодшої доньки Мелашки. Про це стало відомо адміністрації коли від Йосифа завагітніла менша донька Мелешки та сама вдова. Як вирок Йосифу за тілесні гріхи з Мелашкою та її донькою хотіли присудити смертну кару, але згодом обмежились побиттям у 500 різок, вдові присудили 300 різок, а меншій доньці Устині 200 різок [5, с. 347].

Цікавою була ситуація з прізвищем, коли жінка виходила заміж. Вступаючи в шлюб та отримуючи новий сімейний статус. Приймаючи прізвище чоловіка, жінка не відрікалась свого дівочого прізвища. У шлюбі вона зберігала свою самостійність та незалежність, про що свідчить наявність особистої печатки на якій було викарбовано ім'я та герб [23, с.23].

Важливим для розуміння правового статусу жінки є розгляд питання про шлюбні взаємини. У XVII ст. в Україні розлучення було поширеним явищем. Це відбувалось не лише з причин дозволених церквою, але й через внутрішні розбіжності у подружжя, а також через хворобу одного з партнерів. Щоб розлучитись, подружжя подавало спільну для обох сторін «протестацію», де були вказані права дітей та матеріальні умови. Жінка та чоловік після завершення формальностей, щодо розлучення могли укласти новий шлюб. Розривати шлюб або ініціювати також могли жінки-селянки [21, с. 67].

У XVIII ст. також існувала практика розлучень. Серед причин розлучення були: перелюб, заслання, бажання одного із подружжя піти в монастир, тривала відсутність когось з подружжя. Бували випадки, коли тривала відсутність одного з партнерів призводила до укладання іншим партнером нового законного шлюбу. Проте у разі повернення зниклого інший партнер звинувачувався в перелюбі. Відповідно до церковних правил партнер, який залишився сам мав право укласти новий шлюб через п'ять років після зникнення свого партнера. Отож, багатошлюбність була пов'язана з тривалою відсутністю одного з подружжя [34, с. 2].

У православній церкві перелюб був основною причиною для розірвання шлюбу. Досить обережними були дії духовної влади, щодо розв'язання питання перелюбу. За допомогою релігійних та моральних засобів вона намагалась вплинути на подружжя, щоб зберегти шлюб. У місті громада не так пильно слідувала за життям мешканців, що давало змогу відходити від тогочасних уставлених норм [34, с. 3].

Утім, можливість розлучення не було ознакою того, що шлюб був неміцним. Джерела свідчать про те, що стосунки в родині були рівноправними, із взаємним розумінням одне одного. Також є свідчення того, що в стосунках в яких побутувало розуміння та турбота, жінка у знак щирої любові дарувала чоловікові з власної волі своє майно. Значна частина дарчих документів, що були закріпленні юридичною формулою, у яких пояснювалась причинна дарування, вказувала на кохання та пошану чоловіка та взаємне ставлення жінки, що обумовлювало дарування. Також значна частина дарунків відбувалась зі сторони чоловіка, як знак подяки за подружню вірність та кохання [21, с. 68].

У тогочасному приватному житті чітко не регламентувались правила щодо віку партнера. Проте, вплив жінки не був применшеним у таких стосунках [54, с. 293].

Важливо зазначити, що після Переяславської ради 1654 року та запровадження Березневих статей, московія почала активно втручатися у внутрішні справи Гетьманщини, що призвело до поступового насадження своїх норм та законів й порядків у суспільстві. Протягом XVIII ст. Гетьманщина дедалі більше втрачала залишки автономії. Незважаючи на це, українському народу вдалося зберегти свою національну ідентичність, яка ґрунтувалася на багатих традиціях та етнокультурних особливостях. Ця стійкість дозволила українцям не розчинитися серед значно більшого російського народу. Важливо зазначити, що уявлення про демократичне становище жінки в суспільстві, яке було характерним для ранньої історії українських земель, продовжувало жити у колективній свідомості народу, особливо у консервативній сільській громаді [33, с. 77-78].

З викладеного випливає, що жінка мала значні юридичні права, серед яких економічна свобода, матерізна, право розлучитись з чоловіком, виступати на суді. Варто зауважити, що серед джерел інформації більше матеріалів приділено вивченню питань жінок шляхетного походження. Цікавим для розуміння правового становища постають кримінальні справи про злочини, які вчиняли жінки та причини які штовхали жінок на скоєння злочинів.

1.2. Жінка у родині

За традиційним суспільним уявленням, на жінку покладался обов'язок доглядати та виховувати дітей, вести домашнє господарство, а також передавати традиції іншим поколінням. Такі жінки мали повагу в суспільстві, адже відповідали суспільним уявленням про ролі ідеальної жінки. Для загалу було відкритим життя людей традиційного суспільства. Громада могла втрутитися в стосунки мешканців та піддати осуду, якщо щось виходило за рамки тодішніх норм. Дівчина, яка завагітніла до шлюбу, зазнавала осуду зі сторони громади та втрачала повагу до себе [53, с. 138].

Тому було поширеним дітовбивство серед жінок [13, с. 81]. На шлях до того, щоб вбити новонароджену дитину ставали молоді та неодружені служниці, що жили окремо від батьків для яких вагітність була результатом короткого зв'язку із чоловіком, інколи траплялись випадки зґвалтування. Маючи страх втратити службу та осуду, жінки намагались приховувати вагітність та позбутись її. Здебільшого пологи відбувались на самоті, а від новонародженої дитини намагались позбутись шляхом удушення різними підручними засобами або утопленням. Від тіла немовлят намагались позбутись закопуючи їх у землі або в гноєві. Породіллі діяли непослідовно, що може свідчити про післяродову травму. Коли вбивство немовляти було доведено і жінка поставала на суді вона вказувала, що дитина народилась мертва, намагаючись відвести від себе підозри. Натомість, коли жінка зізнавалась у скоєному вона зазначала, що причиною такого її рішення був страх осуду зі сторони господарів, рідних та суспільства або ж вказувала на потойбічний образ, що велів позбутись немовляти [5, с. 345].

Осуду зазнавала також мати дівчини, адже вважалось, що вона недогледіла за донькою. Громада, в якій жила дівчина, вважала її «нечистою» та вбачала в ній потенційну небезпеку. Дівчину відсторонювали від родинно-побутових обрядів. Ізолюючи її від суспільства, громада хотіла продемонструвати неприйнятність такої поведінки та застерегти інших від такої поведінки. З цього можна зрозуміти, що громада контролювала життя людей та засуджувала відхилення від закладених норм. Дівчата, що завагітніли без шлюбу стикались із фактичним вигнанням та осудом зі сторони суспільства [53, с. 138]. Виховуючи дітей у шлюбі основною соціальною функцією родини було забезпечення майбутнього дитини та виховувати згідно усталених норм. [29, с.25].

Непорозуміння невістки та свекрухи були характеристикою сімейних відносин. Як зазначає В. Маслійчук у таких стосунках проявлялась, як «патріархальність» української родини, так і протилежність цьому, незалежність

жіночої поведінки. Взаємини між свекрухою та невісткою є яскраво оспіваними у фольклорі. Де згадується про напруженні та зневажливі взаємини. Яскравим прикладом цього можуть слугувати взаємини між свекрухою Явдохою Колючковою та невісткою Ганною. У грудні 1788 р. свекруха била дівчину ремінною пугою, залізним рогачем та іншими підручними речами. Таку поведінку свекрухи зумовила відмова невістки робити ополонку, щоб попрати одяг. У невістки після побиття була сильно розбита голова. До цих фактів додавались і свідчення сусідів про те, що свекруха морила голодом дівчину та зганяла на ній свою лють. Наступного дня після такого побиття дівчина померла. За такий вчинок свекруха понесла покарання та була ув'язненою [27, с. 254].

Попри складне становище невістки в новій родині були випадки гонору серед дівчат, що переїжджали жити до чоловіка та мали конфлікти з свекрухою та могли дати відсіч. Також звичним явищем було побиття жінками чоловіків. Авдій Фесенко, що мешкав у маєтку П. Горлинського зазначав, що був побитим дружиною Горлинського, яка без певної причини била його з своєю подругою [27, с. 254].

Насильство, яке чинила свекруха над невісткою, було документально зафіксовано. Це дає зрозуміти про важкі взаємини, які траплялись доволі часто. Однак, як зазначає дослідник В. Маслійчук неможливо визначити інтенсивність розповсюдження такого явища. Траплялись випадки, коли невістка могла дати відсіч свекрусі та побити її, або ж коли дівчина, обороняючись, вбила батька чоловіка. Дивлячись на наведенні свідчення, можна констатувати, що становище дівчини в сім'ї такого типу було доволі важким. Важливо зазначити, що наведенні дані не свідчать про те, що у всіх родин, куди приходила невістка, була така напружена атмосфера, були і люблячі родини з рівномірним розподілом обов'язків та повагою один до одного.

Отож, за традиційними суспільними мірками, ідеальною вважалась жінка, яка займалась вихованням дітей та була вправною господинею. У сільській місцевості громада мала значний вплив на родинне життя та могла піддати осуду дівчину, що завагітніла до шлюбу, після чого дівчина ставала вигнанцем. Тому багато дівчат, завагітнівши не перебуваючи у шлюбі, намагались різними методами позбутись небажаної дитини. У родинних стосунках траплялася також зрада когось із партнерів. Однак теплі взаємини серед подружжя переважали. Коли дівчини переїжджала до сім'ї чоловіка, для неї це було хвилюючим та важким етапом вступу в нову родину, адже, як вказано в розгляді деяких справ, свекруха не завжди привітно приймала невістку, однак про поширеність цього явища невідомо.

1.3. Соціальна роль

Українське суспільство часів Гетьманщини високо цінувало ідею волі, рівноправність, демократичні традиції. Траплялись випадки, коли жінка-козачка мала більше впливу, аніж чоловік. Прикладом авторитету жінки може слугувати козацький звичай, за яким молода дівчина, погодившись вийти заміж за козака, рятувала його від смертної кари. Український історик Дмитро Яворницький, наводить приклад, де вказує про те, як вели одного злочинця на смертну кару, однак на зустріч до нього вийшла дівчина під білою ковдрою, яка мала бажання взяти його в чоловіки чим і врятувала йому життя [23, с. 23].

Мали місце випадки, коли наречена була заможнішою за свого обранця. Прикладом слугує випадок коли донька сотника Пелагея Болдаківська вийшла заміж за чернігівського полкового суддю Василя Томару. Дівчина писала, що чоловік мав лише одного коня та незначну пару сукон. Болдаківська зазначала, що нареченого вибрала її мати. Він був без приданого, однак вмів вправно керувати справами, доки не виростуть молодші брати нареченої [52, с.52]. З викладеного

впливає, що мати нареченої вгледіла в бідному хлопцеві вправного господаря, який, переїхавши до нареченої, допомагав по господарству та мав стати опорою для менших братів своєї дружини. Також це вказує на авторитет жінки-матері, яка не прогнала хлопця, а вгледіла в ньому вправного господаря та довірила одружитись на своїй доньці.

На авторитет жінки козачки також вказує звичай за яким приймак повинен був взяти прізвище жінки. Прадід Т. Г. Шевченка, що був козаком Андрій Безрідний, одружився з Єфросинією, яка була донькою козака Івана Швеця, та взяв її прізвище – Шевченко [23, с. 23].

Важливе місце займає праця жінок за межами дому. Жінки працювали поруч з чоловіками, майстерно володіючи ремісничими професіями. Фарбування, ткацтво, кравецтво були тими професіями де жінки працювали на рівні з чоловіками. [38, с.71].

Іноземні мандрівники, що подорожували Україною вказували на особливе соціальне становище жінок. Г. де Боплан французький військовий інженер, у своїй праці «Опис України» згадував про сміливість жінок у питаннях створення родини. Мандрівником було відзначено неабияку сміливість дівчат в укладанні шлюбу, що відрізнялось від інших народів. Дівчата були повні сміливості й не боялись прийти додому до свого обранця та зізнатись у своїх почуттях і подальших намірах створити сім'ю. У народі цінувався шлюб за коханням, однак не завжди можна було це втілити в життя. Відмова дівчині вважалась ганьбою для сім'ї юнака, тому батьки хлопця намагались його вмовити. Прогнати дівчину було великою ганьбою для батьків юнака. Вони були змушені погодитись, щоб не накликати на себе лихо і гніву на рід дівчини. Для кожної дівчини у той час шлюб був важливим етапом життя [2, с.169].

Під час подорожі Гетьманщиною, Павло Халебський зазначав, що жінки торгують в магазинах та на ярмарках. Він писав, що жінки були гарно одягненими

та зосереджені на своїх справах [48, с.28]. Ніхто не дивився на них ласим поглядом. Це може свідчити про те, що жінки користувались повагою в суспільстві та не були обмеженими справами по дому [20, с.43].

Ще один мандрівник, К. Я. Гільдебрандт, який побував на теренах Гетьманщини у 1656 – 1657 рр., привертав свою увагу до сильних та незалежних жінок Гетьманщини [21, с.70]. У своєму описі Гільдебрант описував цікаву ситуацію, коли відважні дружини козаків, випивши трохи хмільного напою, делегували роботу своїм чоловікам. Цікавим у описі подорожі Гільдебрандта є свідчення про зустріч Богдана Хмельницького з послом Віллінгом у Чигирині, коли за столом, окрім старшин, сиділа дружина гетьмана Ганна Золотаренко [21, с.44].

Варто зазначити, що традиції посольського церемоніалу були закладеними ще в середині XVII ст. та з деякими трансформаціями існували в XVIII столітті [3, с.59].

Відомим фактом є те, що дружини та доньки козацької старшини та української шляхти були освіченими особами. [43, с. 202]. Завдяки освіті людина може відчувати незалежність та бути впевненою у своїх силах [23, с.29]. Багато українських жінок, що походили зі шляхти, були активними учасниками братств. У братства активно приходили жінки чоловіків, що загинули, замінюючи їх. Важливим є те, що братства займались відкриттям друкарень та шкіл, а також при братствах видавались книги [52, с.54].

Багатогранною в історії Гетьманщини є постать жінки. У жінок козацької доби був державницький хист, що дозволяв їм прямо чи опосередковано допомагати своїм чоловікам та синам. Вказанні якості переплітались з їхньою хоробрістю та витримкою [23, с.30].

Аналізуючи козацькі звичаєвості, можна помітити тенденцію до ідеалізації образу жінки-матері. Ідеалізація виявлялась не лише в таких термінах, як Січ-мати, Україна-мати, козацьку шаблю також називали шабля-мати. Втіленням ідеалу матері-заступниці слугувала шабля та Січ. Козаки вважали своєю заступницею та

релігійною покровительською жінку матір Богородицю, якій вони поклонялись. Козаки вірили в те, що Богородиця їх оберігає і під її покровом їм не було лячно іти на битви. Наведенні дані свідчать про те, що козаки шанували жінок та вірили в силу святої Богородиці [21, с.72].

Важливим аспектом постає участь жінок під час оборони своїх земель. Наповнена подіями доба Хмельниччини викликала у жінок почуття героїзму. На боротьбу проти ворога ішли сини, брати та чоловіки, що викликало гордість серед жінок та спонукало до прояву власної хоробрості та відваги, задля захисту своїх осель. Однак ім'я тодішніх героїнь не збереглися, адже на той час прояв відваги серед жінок було буденним явищем, що можна простежити і в сьогоденні. Винятком може слугувати збережене ім'я Олени Завистної та її героїчний вчинок. Під час облоги подільського міста Буші у 1654 р., коли виявилось, що військо польське переважає та чоловік жінки загинув в битві, Олена підпалила склеп з порохом, загинувши разом з своїми дітьми. Жінка не хотіла здаватись та йти в полон до поляків, тому вчинила такий героїчний вчинок. Разом з жінкою загинуло ще десяток жінок-оборонців [39, с.91]. Отож, на цьому прикладі можна побачити жіночу відвагу та самопожертву, яка здійснювалось з відчаю втрати чоловіка та усвідомлення небезпеки яка могла статись в полоні з жінкою та її дітьми.

Отож, жінки в часи Гетьманщини мали значний соціальний статус. Дівчина могла врятувати засудженого до смерті чоловіка, уклавши з ним шлюб. Чоловік, будучи заможнішим за свою дружину, міг взяти її прізвище. Іноземні мандрівники захоплювалися українськими жінками, відзначаючи їхню сміливість та незалежність. Жінки з заможних родин мали доступ до освіти, займалися просвітництвом та розвитком культури. Серед козаків особливо шанувався образ матері. Існувала тенденція до ідеалізації образу жінки-матері, що може свідчити про повагу до матерів та їхню глибоку шану. Звичайним явищем на території

Гетьманщини були відважні жінки, здатні на героїчні вчинки. Яскравим прикладом слугує Олена Завистна, яка пожертвувала собою.

На основі викладеного можна сформулювати висновок, що жінки мали значні свободи, що дозволяло їм мати певну незалежність. Вони були сміливими та відважними, про що свідчать іноземні мандрівники, які подорожували Гетьманщиною. Важливим для розуміння становища жінок є кримінальні справи, за допомогою яких можна дізнатися, як карали злочинців та які злочини вчиняли жінки. Цікавим постає сімейне життя в родині зі свекрухою, адже не завжди вдавалося налагодити взаємини, інколи траплялися трагічні випадки. Значний вплив на тогочасне суспільство мала думка громади, яка засуджувала вагітність до шлюбу. Жінки шляхетного походження були активними в розвитку культури, займалися меценатством та просвітництвом, намагаючись реалізувати себе в цій сфері. Українська жінка була особливою та відважною, вона не сиділа на місці, а була активним членом суспільства.

РОЗДІЛ 2.

ГЕТЬМАНСЬКІ ДРУЖИНИ

2.1. Дружини гетьмана Богдана Хмельницького

У суспільній думці закріпилось уявлення, що жінки почали реалізовувати себе у політикумі лише з ХІХ ст., виборюючи права на рівні з чоловіками. Утім в історії країн та народів можна простежити опосередкований або безпосередній вплив жінок на хід історії. В історії України також є такі відважні жінки. Вони були не лише вправними господинями, але й опорою та підтримкою для своїх чоловіків. У житті Богдана Хмельницького було три дружини. Кожна із жінок залишила певний слід в його житті та вплинула на нього.

Першою дружиною Богдана Хмельницького була Ганна Сомко. Пані Ганна походила з родини заможного козака Семена Сомка [60, с. 68]. Після того, як помер батько дівчини, нею опікувався Яким Сомко – старший брат, згодом обіймав посаду наказного гетьмана Лівобережної України. Ймовірно, у віці 17 років Ганна вийшла заміж [47, с.161].

Ганна була спокійною, тихою та не втручалась в справи чоловіка, який мав запальний та гоноровий характер. Жінка була матір'ю всіх дітей Богдана Хмельницького. Джерела вказують на різну кількість дітей, які були у подружжя. За різними джерелами можна припустити, що у подружжя було ймовірно, чотири сини та відомо про трьох доньок [9, с.102].

Як зазначає Я. Дашкевич, гетьманові більше поталанило з доньками. Найамбітнішою та політично зацікавленою була донька Олена. У неї склався цікавий життєвий шлях. Вона була дружиною Данила Виговського, який був наказним гетьманом та братом Івана Виговського [9, с.103]. Через деякий час після

вбивства Данила Виговського жінка вийшла заміж за київського полковника Павла Тетерю. Однак Тетеря згодом перестав влаштовувати жінку і вона брала участь у змові проти нього, за що згодом була ув'язненою [52, с.75]. Згодом, розійшовшись з чоловіком, жінка пішла в уніатство та стала черницею у Вільнюсі. Однак синодики моляться за неї ім'ям Олена, а не чернечим [17, с.69].

Другою донькою подружжя була Степанида, яка була одружена з полковником Іваном Нечаєм. Ім'я третьої доньки – Катерина, однак про неї мало відомо. Ймовірно, у подружжя були й інші доньки, однак їхні імена залишаються невідомими [9, с.103].

На плечі Ганни лягло виховання та догляд за дітьми. Богдан Хмельницький дбав про матеріальне благополуччя родини та був з головою занурений у козацькі справи. Жінка також доглядала за будинком та виконувала хатні справи. На пані Ганну було покладено багато справ та обов'язків, що негативно відбилось на її здоров'ї. Недуги суттєво позначились на здоров'ї жінки її стан почав погіршуватись. У віці близько сорока років вона померла [47, с.162].

Доволі цікавою та загадковою постаттю є друга дружина Богдана Хмельницького – Мотрона. Її образ викликав неоднозначну реакцію у дослідників. Певний час було негативне ставлення до цієї особистості. Поширеною є думка, що історія кохання Хмельницького та його конфлікт з суперником Чаплинським є легендою, яка виникла після трагічної загибелі Мотрони. Таку думку поділяв відомий український історик М. С Грушевський. І. Крип'якевич, який приділяв значну увагу вивченню біографії Хмельницького, послуговувався стилістично негативним описом Мотрони [44, с.62]. Натомість дослідник Ролле вказував, що Мотроні належить не остання роль у початку національно-визвольних змагань [43, с.81].

Мотрона з'явилась в домі гетьмана ще за життя Ганни. Молода та вродлива сирота допомагала Ганні у веденні господарства та вихованні дітей. Мотрона, за

однією з версій, була православною шляхтянкою, а за іншою – полькою римо-католицького віросповідання. Її в історичних джерелах також називають як Олена або Гелена [47, с.162]. Називаючи Оленою її порівнювали з троянською Оленою чие викрадення зумовлювало десятирічну війну [9, с.101]. Після смерті Ганни жінка залишилась в домі гетьмана, щоб допомагати по господарству та дивитись за дітьми.

Мотрона вирізнялась своєю вродою. Данило Чаплинський, який мав земельні претензії до Богдана Хмельницького вподобав Мотрону. Майнові зв'язки та впливовість Богдана Хмельницького не давали спокою Данилу Чаплинському, який був польським шляхтичем [47, с.163]. Скориставшись відсутністю Хмельницького, Чаплинський вкоїв набіг на хутір та палив все цінне і викрав дівчину [52, с.63].

Хмельницький звернувся до сенату та короля, щоб добитись справедливості та покарати Чаплинського. Однак йому відмовили та до того він зазнав нових утисків і арешту. Не отримавши справедливості, Хмельницький підняв повстання [42, с.80].

Данієль Чаплинський осінню 1647 р. звинуватив Хмельницького у зраді, позбавивши його волі запроторивши його за ґрати. Майбутньому гетьману загрожувала небезпека, однак він здобув волю завдяки проханням Мотрони до Д. Чаплинського. Про цю подію Хмельницький повідомляє у листі до Потоцького, де вказує, що завдяки заступництву доброї та милосердної Матрони, порівнюючи її з біблійним персонажем Естер [47, с.165], яка заступилась за єврейський народ перед своїм чоловіком [52, с.64], він здобув волю, просидівши чотири дні у в'язниці серед злодіїв та пияк. Б. Хмельницький вказував на те, що Д. Чаплинський хотів його збезчестити своїми цькуваннями та висловлював подяку Мотроні за допомогу. Невідомим залишається, як Мотроні вдалось вмовити Чаплинського, адже він не любив козаків та був жорстокою людиною [47, с.165]. З викладеного випливає, що жінка була не байдужою до майбутнього гетьмана, адже наважилася піти на такий крок.

Богдан Хмельницький на початку повстання склав список кривд завданих Д. Чаплинським, однак у ньому не згадується про викрадення коханої дівчини або дружини. Однак, малоймовірним є те, що Хмельницький би вказав у списку кривд викрадення Мотрони, навіть з огляду на те, якщо все було дійсно так. Подавши вимоги повернути хутір в Суботові та відшкодувати завдані збитки, підкріплюючи свою внутрішню впевненість на справедливий розгляд королівською грамотою, яку Б. Хмельницький мав від короля на ці землі. Проте магнати та сенатори просто висміяли його вимоги та прохання. З огляду на таку реакцію сенаторів та магнатів, ймовірно, що Богдан не хотів ще більшого осуду та висміювання, який міг бути через прохання повернути Мотрону [52, с.63].

Проте існує й інша думка щодо списку завданих кривд. Зокрема, Антоній Ролле зазначає, що в списку кривд Богдан Хмельницький таки зазначав про викрадення дівчини, яку назвав своєю дружиною. Однак, почувши це, присутні просто висміяли прохання Хмельницького [42, с.79-80]. Наведені дані свідчать, що незалежно від того, чи вказував майбутній гетьман про викрадення Мотрони, він отримав осуд та висміювання зі сторони сенаторів та короля.

Після доленосних подій Б. Хмельницький вирушив до Запорозжя зі своїм сином Тимошем та реєстровими козаками. Починалась активна підготовка до повстання проти польської влади. Здобувши перемогу над польськими військами, гетьманові відкрилась дорога до Чигирина, де Д. Чаплинський залишив Мотрону та втік з представниками польської адміністрації. Б. Хмельницький зустрівся з нею на початку червня 1648 р. [47, с.165].

На прикладі Мотрони, або Олени, як її називали, можна спостерігати, що оформлення шлюбу в той час займало важливе місце. Д. Чаплинський одружився з нею, щоб уникнути претензій щодо викрадення та звинувачень у насильстві над дівчиною. Укладання шлюбу відбулось за католицьким обрядом. Бажання дівчини та її віросповідання, цілком ймовірно, нікого не цікавили в Речі Посполитій.

Відповідно до наведеної інформації, цілком імовірно, що навіть якби дівчина висловила свої бажання проти укладання шлюбу за католицьким обрядом, її прохання були б проігнорованими [52, с.63].

Офіційне узаконення стосунків Богдана Хмельницького та Мотрони здійснював Паїсій. Шлюб відбувся доволі поспішно та проходив у заочному форматі. Ймовірно, на шлюбі наполягав в першу чергу Паїсій, який хотів зробити з Богдана Хмельницького лідером православного руху, тому його особисте життя мало відповідати православним нормам, щоб слугувати прикладом для населення [52, с.64].

Щодо впливу Мотрони на гетьмана серед дослідників існує дві різні думки. Антоній Ролле зазначає, що жінка не брала участі в політичних справах та громадському житті, виконуючи роль господині, яка пригощала гостей гетьмана та вела домашнє господарство. А. Ролле описує Мотрону як жінку, що одягалась в гарний та дорогий одяг, мала діамантові прикраси й під час приймання гостей наповнювала кубки алкоголем та підносила їх гостям [43, с.83-84].

Однак інші джерела свідчать про те, що Мотрона, як дружина поважного гетьмана не обмежувалась лише заходами в гетьманській резиденції. Завдяки заступництву Мотрони був врятований полковник Нечай. Отець Єронім Ласка також вказував на те, що залишився живим завдяки слову жінки, яка заступилась за нього. Зважаючи на запальний характер Б. Хмельницького та його стурбованість подіями в Гетьманщині, які могли призвести до імпульсивних рішень, Мотрона могла схилити його до відмови від швидких, необдуманих наказів [47, с. 167].

Незабаром в родинні Хмельницького відбулась родинна драма, що призвела до страти коханої гетьмана. Достеменно невідомо причина страти Мотрони. Історик М. Костомаров припускає, що причиною була зрада жінки. Коли гетьманові потрібно було платити татарам, він недорахувався однієї бочки з червінцями. Підозри впали на Тимоша, але він заперечив свою причетність. Хмельницькому

потрібно було від'їжджати, тому він попросив допитати дворецького, який завідував скарбницею. За відсутності батька з тортурами допит проводив Тимош. Під час допиту дворецький зізнався не лише про викрадення бочечки, а й про здійснення перелюбу з Мотроною. Почувши цю інформацію Тимош написав батькові. Гетьман, перебуваючи в пориві гніву та емоцій, не роздумуючи, наказав стратити обох. Тимош, не очікуючи, поки гетьман прийде до тями від звістки про зраду, наказав стратити Мотрону [16, с.488].

Після звістки про страту Мотрони Хмельницький сильно горював. Польські джерела цього періоду, до яких з особливою обережністю ставляться дослідники, свідчать, що гетьман важко переживав страту Мотрони та пиячив. У такому стані його застав Іслам-Гірей та почав сумніватись у гетьманові як політичному партнері. Це зрештою, призвело до невдачі Берестейської кампанії [52, с.72].

Виходячи із зазначеної інформації, можна зрозуміти, що Мотрона займала значне місце у житті гетьмана та впливала на його політичні рішення. Страта жінки негативно вплинула на моральний стан та підкосила здоров'я гетьмана, що вказує на необдуманість наказу Б. Хмельницького та тугу за нею.

Зменшила смуток гетьмана та стала опорою у прийнятті важливих рішень вдова Ганна Золотаренко. Від попередніх шлюбів жінка мала чотирьох синів, яких всиновив Богдан Хмельницький, давши їм своє прізвище [18, с.53]. Майбутнє подружжя вінчалось у Свято-Іллінській церкві. Жінка була розумною, виваженою, могла знаходити спільну мову з людьми різного виховання та освіти. [47, 171-172].

Б. Хмельницький надав Ганні права, що були лише в дружин монархів. Жінці давалось право видавати свої універсали в культурно-релігійній сфері [39, с.93].

Пані Ганна мала позитивний вплив на справи двору гетьмана. Жінка розумно розпоряджалась коштами та була вправною господинею. За її сприяння двір гетьмана почав набути західноєвропейських рис [39, с. 93]. Дружина

Хмельницького завела придворний штат, що складався з гайдуків, жінок, пажів та власного писаря [47, с. 172].

Коли гетьман занедужав, Ганна була поруч та дбала про його здоров'я. Помер Богдан Хмельницький у липні 1657 р., необачно передавши гетьманську булаву своєму сину Юрієві [59, с.167]. Дружина гетьмана організовувала його поховання, який заклало початок новому розвитку історії. Ганна пережила Б. Хмельницького на 10 років, постригшись в черниці Києво-Печерського монастиря після смерті гетьмана [25, с.98].

Отже, кожна з дружин гетьмана справила на нього свій вплив. Перша дружина, Ганна Сомко, постає як матір дітей Хмельницького та дбайлива дружина. Друга дружина, Мотрона, постає як жінка викрадення якої слугувало одним із приводів до початку національно-визвольної боротьби українського народу середини XVII ст. Вона впливала на рішення Б. Хмельницького, завдяки її заступництву було врятовано життя деяких осіб, яких гетьман в пориві гніву хотів стратити. Третя дружина, Ганна Золотаренко, була розумною пані, яка стала порадицею та опорою гетьмана. Завдяки її виваженим діям та розуму двір Б. Хмельницького набував нових рис, що позитивно позначалось на діяльності гетьмана. Кожна з трьох дружин Хмельницького є особливою, кожна більшою чи меншою мірою у свій час впливала на гетьмана та його рішення.

Важливо зазначити, що роль жінок у житті та політичній діяльності Б. Хмельницького часто є недооціненою. Їх вплив виходив далеко за межі традиційних жіночих обов'язків і мав значні наслідки для історії України.

2.2. Єфросинія Дорошенко та Анастасія Скоропадська

Дружини гетьманів відігравали значну роль у житті своїх чоловіків та впливали на перебіг подій в історії Війська Запорізького. Серед впливових дружин гетьманів того часу були Єфросинія Дорошенко та Анастасія Скоропадська.

Важливу роль в перебігу історичних подій та впливу на свого чоловіка відіграла Єфросинія Дорошенко, яка була другою дружиною гетьмана Петра Дорошенка. Перша дружина Дорошенка ймовірно померла, народжуючи доньку, яку назвали Любов [12].

Петро Дорошенко, який став молодим вдівцем шукав собі дружину, яка підходила б йому за статусом. У той час важливу роль відігравали родинні зв'язки. Шлюб з Єфросинією був за розрахунком, він був вигідним для двох сімейних кланів [47, с.209]. Жінка була донькою київського полковника Павла Яненка. Хмельницького, який був родичом Хмельницького [25, с.106]. Згодом цей родинний зв'язок з Хмельницьким козаки розглядали як підґрунтя для претендування на гетьманську булаву Дорошенком [52, с.73]. Однак Єфросинія не мала бажання стати дружиною Дорошенка [12].

Цікавим є те, що у різних джерелах ми можемо зустріти різні варіації імені дружини гетьмана, зокрема Людмила, Єфросинія або Прися. Дослідниця Т. Таїрова-Яковлева згадуючи про другу дружину Петра Дорошенка називає її Людкою. Натомість О. Луговий згадує про жінку, називаючи її Присякою, або Єфросинією.

Жінка не змогла покохати свого чоловіка, який був значно старший за неї. Втративши психологічну рівновагу вона почала вести розпусний спосіб життя та пиячити. Єфросинія, яка мала норовливий характер, наразилась на гнів матері П. Дорошенка. Жінки мусіли контактувати одна з одною, тому не є дивним, що матері гетьмана не подобалась поведінка обраниці її сина. Ймовірно, свекруха могла перебільшила діяння Єфросинії, повідомляючи про це своєму синові [47, с.209-210].

У 1668 р. П. Дорошенко здійснив успішний похід на Лівобережжя і об'єднав під своєю булавою «два береги Дніпра». Саме у цей час він отримав звістку про зраду дружини та покинувши все, поїхав до Чигирин. Проте, причин для повернення на Правобережжя у гетьмана було багато. У час його відсутності козаки обрали гетьманом Петра Суховія і за підтримкою татар намагалися захопити владу в краї. У цей же час поляки визнали гетьманом Правобережжя М. Ханенка. П. Дорошенко вимушений був повернутися до Чигирин для того, щоб зберегти свою владу. Наказним гетьманом на Лівобережжі він призначив Дем'яна Многогрішного [52, с. 72]

Повернувшись додому, від відправив свою дружину до монастиря за лиходійські її справи. Однак, дивлячись на свою доньку, яка осиротіла в малих роках, змилювався над Єфросинією та знову взяв її за дружину. Повернувшись, жінка пообіцяла не пити хмільні напої до кону, зауваживши, що в хмелі криється лиходійство. Що мається на увазі під «лиходійством» джерела не вказують [42, с.210].

Згодом подружжя зазнало випробувань. Петро Дорошенко був висланий до Москви, втративши все. Після висилки Дорошенка Єфросинія знову взялась за старе: почала пиячити та чинити лиходійства. На прохання брати колишнього гетьмана Андрія зібрати речі та їхати до свого чоловіка у Москву. Жінка відповідала, що якщо її відправлять силою, її чоловік недовго житиме на цьому світі. Однак, ймовірно, протверезівши, Єфросинія та мати Дорошенка «били чолом» І. Самойловичу, аби той дозволив їй поїхати до Москви. Колишній гетьман деякий час мав надію повернути в Україну, але зрозумівши, що це неможливо, просив в І. Самойловича дозволу прислати дружину. Згодом Єфросинія все ж поїхала до Москви. Але життя її там було недовгим. Після смерті своєї другої дружини П. Дорошенко одружився втретє з Агафією Єропкиною [52, с.74].

Наведені дані свідчать, що на гетьмана Петра Дорошенка значно впливали обставини особистого життя, що фатально відбилась на ході подій історії України. Шлюб з Єфросинією підкреслив впливовість П. Дорошенка серед козаків та посилив зв'язок з козацькою державою. Її постать стала доленосною в житті гетьмана та продемонструвала, що не дивлячись на статус людини та її політичне звання, особистісний фактор залишається присутнім. Однак серед дослідників присутній і більш стриманий варіант розвитку подій, який не наголошує на особистісному факторі. Намагаючись показати суворе обличчя гетьмана, невідкладного проблемам особистого життя.

Цікавою постаттю в історії козацької держави виступає Анастасія Скоропадська. Батьком дівчини був Марко Аврамович, охрещений юдей. У родині Аврамовича, що був одружений з Оленою Корнієнко-Лшопнович, донькою прилуцького війта, найвідомішою з дітей стала Анастасія Скоропадська. Першим чоловіком Анастасії був Костянтин Голуб, який займав посаду генерального бунчужного. Завдяки цьому шлюбу жінка потрапила до козацької еліти [47, с.228].

Після смерті Костянтина Голуба Анастасія вийшла заміж за Івана Скоропадського. Уклавши шлюб два найзаможніші роди-клани об'єднались. Анастасія свого часу була найвпливовішою серед жінок [8, с.119]. Чоловік Анастасії був старшим за неї на 25 років. Джерела свідчать, що Іван Скоропадський з турботою та повагою ставився до своєї дружини. Анастасія мала безпосередній вплив на свого чоловіка [47, с.229]. Як доказ цього у суспільстві побутовала цікава приказка: «Іван носить плахту, а Настя – булаву» або серед люду можна було зустріти такий вислів як «Настя – гетьманиха». Прикладом впливу Анастасії на гетьмана може слугувати те, що вона замість чоловіка частувала козацьких старшин та російських вельмож. [49,с.42-43]. Це дає зрозуміти про сильний та амбітний характер Анастасії [8, 119].

Після піднесення І. Скоропадського його дружина не втрачала можливості отримати зиску із їх становища. Анастасія не забувала про своїх родичів, сприяла влаштуванню їх на різні посади. Коли І. Скоропадський став гетьманом, батько Анастасії отримав перші свої маєтки. Родина Марковичів входила до тих, хто побудували собі кар'єру на трагедії «мазепинців». Цей факт є свідченням того, що власні інтереси та користолюбство постає на вищий щабель від інтересів автономії Гетьманщини. Анастасія була причетною до розподілу основних старшинських посад та змушувала чоловіка замовляти слово за своїх близьких родичів. Яскравим прикладом цього є те, що радниками жінки були її брати. За клопотаннями жінки її брат Андрій Маркович став лубенським полковником та згодом одним із найбагатших людей на території Гетьманщини [52, с.82].

Постать Анастасії Скоропадської потрапила в поле зору Петра І. Імператор поділяв людей високих чинів на тих, які можуть бути корисними імперії, та тих, хто не здатний на таке. Петро І відразу зрозумів, що Скоропадська відноситься до першої категорії та завдяки їй можна буде приспати волелюбність України. Для підкріплення своєї мети імператор був ініціатором шлюбу доньки Скоропадських та його однодумця Петра Толстого [24].

Після смерті гетьмана Івана Скоропадського його дружина понад п'ять років у придворних колах продовжувала себе називати як «ясновельможна пані гетьманова». Втративши чоловіка, Анастасія залишилась без офіційної політичної влади. Однак здобуті нею зв'язки дозволяли їй впливати на суспільні зв'язки у Гетьманщини. До жінки аж до її смерті приїжджали різні вельможі з російської імперії [8, с.227-228].

Анастасія Скоропадська не була байдужою до земельних маєтків і після смерті чоловіка відмовилась віддавати маєтності, жалувані батьківською грамотою, доньці І. Скоропадського від першого шлюбу. Ймовірно, доньці Анастасії не було до вподоби впертий та гоноровий характер матері щодо питань маєтностей. Після

смерті матері її донька Уляна поступилася значними маєтностями своїй зведеній сестрі. Пані Анастасія навіть в останній рік свого життя займалась майновими питаннями та їздила з цього приводу до Петербургу та до Москви [51, с.237].

Постать Анастасії Скоропадської постає в історії як норовлива, розумна та владна жінка, що мала великий вплив на свого чоловіка. Для неї не останнє місце посідали земельні питання та власний зиск. Анастасія була активною радницею політичного життя свого чоловіка та здобула повагу серед різного роду посадовців. Завдяки цьому вона мала свій вплив після смерті чоловіка.

Отже, жінки гетьманів мали значний вплив на своїх чоловіків і цінувались ними. На прикладі Єфросинії Дорошенка та Анастасії Скоропадської можна побачити, що жінки того часу були активними учасницями у суспільно-політичному житті. Цікавим є те, що на гетьманів могли впливати особисті обставини, що виступає доленосним для розвитку подій на теренах Гетьманщини. Прикладом цього є взаємини Єфросії та Петра Дорошенка.

2.3. Мотря Кочубей у житті Івана Мазепи

Якими б важливими не були політичні досягнення того чи іншого діяча, значне місце в його сприйнятті відіграє особисте життя. Сторінки особистого життя гетьмана Івана Мазепи є найбільш вразливими. Документальні свідчення найпотаємніших моментів життя Івана Мазепи пропетрівська історіографія подавала як викривальний матеріал для знеславлення постаті гетьмана. У світовій літературі постаті гетьмана в ролі героя-коханця присвячували свою увагу Вольтер, В. Гюго, Джордж Байрон, Богдан Лепкий та інші. Однак на відміну від інших у Пушкіна постать Мазепи виступає як зрадник [32, с.3].

Мотря Кочубей мала гарну освіту, походила з шляхетної родини. Досягнувши повноліття, у дівчини з'явилося багато шанувальників, але до її серця прийшовся Іван

Мазепа. Покохавши чоловіка, що був старшим за неї вона стала героїнею багатьох творів мистецтва [47, с.221].

У 1702 р. у гетьмана померла дружина, яка була тихою та не відігравала помітної ролі в житті Гетьманщини. Про дружину Мазепи не згадувалось в описі церемоній, однак він був вірний їй. В історичних документах немає свідчень про романи Мазепи з іншими жінками за життя дружини [59, с.101].

Гетьман був хрещеним батьком дівчини. Він був приємно вражений тим, як його похресниця змінилась та подорослішала. Мазепа не міг одружитись з дівчиною, оскільки шлюб між хрещеним батьком та хрещеницею був заборонений церковним каноном. Гетьман та Мотря почали таємно зустрічатись, але про це дізнались батьки дівчини, що викликало невдоволення та заборону стосунків [47, с.222].

Мотря, не витримавши батьківської заборони, втекла до Мазепи. Невідомо скільки дівчина була в домі Мазепи. Батько дівчини згодом подав втечу доньки, як таємне викрадення. Мазепа, знав про невдоволення батьків такою симпатією, тому відправив дівчину додому. Гетьман прощаючись подарував дівчині дорогоцінний діамантовий перстень. Мотря була незадоволена рішенням гетьмана повернути її в батьківський дім [50, с.102]. У своєму листі дівчині гетьман пояснює, що разом без згоди батьків та без офіційного оформлення стосунків їм би не було спокою та щасливого життя [32, с. 58]. Такий вчинок гетьмана може свідчити про те, що для нього були важливі моральні засади. Він не міг піти проти волі батьків дівчини та діяти на власний розсуд.

Іван Мазепа, намагаючись захистити Мотрю від дорікань та осуду озлоблених батьків, в одному з листів радив дівчині піти до монастиря. Сергій Сегеда стверджує, що через певний час дівчина втратила інтерес до Мазепи, можливо це сталося через постійний тиск зі сторони батьків. [47, с.223]

Відомо, що жінка вийшла заміж за Семене Чуйкевика, який на час одруження не мав впливового уряду, однак був освічений та добре розумівся на літературі. Ймовірно, що в Мазепи не було мети перешкоджати весіллю Мотрі та Чуйкевича через наближення війни або ж бажання вибору для дівчини кращого нареченого. Семен після поразки І. Мазепи уникав переслідувань із російської сторони [32, с.70-71].

Відомо, що сама ж Мотря з 1733 по 1736р. була ігуменею Ніжинського жіночого монастиря взявши собі ім'я Меланія. Жінка тяжко хворіла і в 1736 р. покинула світ. Через два роки після її смерті Семен одружився, ймовірно вже втретє [32, с.36-37].

Свідченням великого кохання, яке було між І. Мазепою та Мотрею може слугувати їхнє інтимне листування. Однак, важко назвати це листуванням, адже воно мало характер короткого листування – цидулок. Неодноразово дослідники ставили під сумнів їх достовірність [6, с.105].

З важким характером постає матір дівчини – Любов Кочубей. Про неї згадували, як про вольову жінку, що мала вплив на свою сім'ю. Дружина Кочубея народилась у відомій родині та ймовірно хотіла зайняти місце гетьманської дружини. Є свідчення про те, що жінка не хотіла бачити першою свою доньку на місці гетьманської дружини. За іншою версією, дослідник О. Оглоблин припускає, що у І.Мазепи та Любові був давній роман. Якщо наведений факт мав місце в історії, то мати Мотрі постає як жорстока жінка, яка не хотіла поступатись доньці титулом гетьманші [6, 83].

Саме Любов Кочубей намовила свого чоловіка Василя Кочубея зробити донос на І. Мазепу і розповісти Петру І про ведення гетьманом переговорів з шведами. Спільницею Любов Кочубей була її сестра Параскева – дружина Івана Іскри. Василь Кочубей разом з Іваном Іскрою першими зробили донос на І. Мазепу. Тоді ж вперше були оприлюднені листи І. Мазепи до Мотрі. Він передав їх Петру І, щоб

скомпрометувати гетьмана як людину та вказати на те, що в нього немає жодних моральних цінностей, а отже, він може піти на «зраду» царя [10, с.95]. Проте, московський цар не повірив старшині, а передав їх І. Мазепі, який у свою чергу дав наказ стратити В. Кочубея та І. Іскру. Любов Кочубей була заарештована. Очевидно, що вона намагалася не лише помститися гетьману за зв'язок з її донькою, а й переслідувала досить амбітну політичну мету щодо усунення його від влади та передачі гетьманської були своєму чоловіку. Це вказує на те, що Любов Кочубей була сильною жінкою та мала великий вплив на свого чоловіка [52, с.80].

Отже, роман Івана Мазепи та Мотрі Кочубей є трагічною історією кохання. Противниками взаємин виступали батьки дівчини, зокрема її мати, яка була владною жінкою, що мала свої амбіції на звання першої гетьманші. Важливим постають принципи Івана Мазепи за якими він не міг жити з дівчиною не взявши шлюб та не отримавши згоди від батьків дівчини. Цікавим постає питання достовірності листування гетьмана з Мотрею, яке дослідники ставлять від сумнів.

На основі викладеного можна сформулювати висновок, що гетьманські дружини мали значний, а інколи фатальний вплив на своїх чоловіків. Кожна з гетьманських дружин мала свій унікальний характер та історію. На прикладі дружин Богдана Хмельницького можна побачити трьох різних за своїм характером жінок, які мали різний вплив на життя гетьмана. Серед жінок були і ті, які вирізнялись своїм скандальним характером, наприклад Анастасія Скоропадська та дружина Василя Кочубея. Важливим для розвитку історичних подій постає особистісний фактор, що вплинув на Петра Дорошенка. Кожна з жінок залишила свій слід в історії.

РОЗДІЛ 3.

ЖІНКИ В КУЛЬТУРІ

3.1. Вплив Олени Стеткевич на зміну етикету при гетьманському дворі

Постать Олени Виговської мало досліджена істориками. У працях про гетьманування Виговського дослідники, серед яких М. Костомаров, М. Грушевський, та інші, здебільшого зосереджуються на гетьмануванні Івана Виговського оминаючи його особисте життя. Написаний портрет жінки дозволяє уявити та додати певних характеристик її особистості [61, с.358].

Жінка походила із сенаторського роду польського аристократа [44, с.38]. Батько дівчини Богдан Вільгельмович працював каштеляном і підтримував православних. Мати Олени Ганна Огинська за деякими джерелами походила з роду Рюриковичів. Вона, як і її чоловік, була православною активісткою [41, с.304].

Олена стала певним втіленням європейських тенденцій у Чигирині. Жінка була добре освіченою, будучи зі знатної родини мала вплив на свого чоловіка та встановлювала нові порядки у повсякденному житті гетьманської резиденції. Олена впроваджувала європейський етикет та впорядковувала повсякденного життя. Вплив жінки на чоловіка також проявлявся в запровадженні нових шляхетських норм у повсякденному житті Гетьманщини [22, с.27].

Жінці не до вподоби хмільні бенкети, тому вона будучи гетьманшою заборона їх проведення [7]. Хмільні бенкети мали популярність за часів Богдана Хмельницького. Заборона алкогольних напоїв, ймовірно, була зроблена з метою підняття престижності влади гетьмана. Порядки, які запроваджувала жінка, не завжди були до вподоби козацькій старшині. Це призвело до того, що значна

частина старшин, опинилася у ворожому таборі, аргументуючи своє невдоволення тим, що гетьманша впроваджує "панські" порядки. [25, с.102].

Завдяки гетьманші козацька столиця зазнавала позитивних змін, невпізнанно набуваючи шляхетних рис. Метушня та штовханина значно поменшали. Порядки, запровадженні жінкою в Суботові, який вона любила за спокійне життя без клопотів, що там панував, мали вплив і на гетьманську столицю в Батурині. Жінки шляхетного походження перестали часто з'являтися в шинках. Люди почали розуміти, що в повсякденне життя поступово входить новий лад[44, с.42-43].

Окрім етикету жінка гетьмана Івана Виговського також побудувала церкву в с. Юсиптичі, до заміжжя, яку вона підтримувала матеріально та фондувала [21, с.24].

Щодо впливу Олени на справи в гетьманському дворі можна натрапити на дві суперечливі думки. Й. Ролле у своїй праці зазначає, що жінка не долучалась до політичних справ Гетьманщини та була символом європейської вишуканості при дворі в Чигирині [44, с.43]. Цю думку також поділяє О. Апанович який зазначає, що Олена на відмінно від інших жінок гетьманського двору не втручалась в політичні справи чоловіка [1, с.13]. Натомість О. Луговий вказує на те, що під впливом своєї жінки- аристократки Іван Виговський постарався, щоб Козацька Рада вибрала його гетьманом, як і згодом трапилось. Луговий також вказує на те, що укладання Гадяцького договору було пов'язано з впливом Олени на рішення Виговського [25, с.101-102]. Отож, можна побачити, що думки дослідників розділились, постать Олени є малодослідженою, тому не дивно, що виникає така плутанина. Можливо дослідники оминали факт впливу жінки на чоловіка через суспільне ставлення до жінки гетьманською старшиною, яке не було схвальним, взнаки давалось походження Олени. Проте з наведених даних Лугового можна зрозуміти, що в жінки була не лише шляхетна місія при гетьманському дворі.

Важливим для розуміння зовнішнього вигляду жінки є її портрет. Цей портрет відтворювала художниця-аматорка Марія Стецька, яка писала портрети жінок в

одязі доби бароко. Аналіз підписів на зображенні підтвердив, що один з портретів належить Олені Стеткевич [15, с.215].

Художниця виготовляла малюнки на папері крейдою та олівцем. Зображення розміщувалась на аркуші більшого за розміром завдяки чому було місце для підпису авторки на малюнках, а в нижній частині аркуша був підпис чий портрет було відтворено. Портрет пані Олени був підписаний як «Єлизавета зі Стеткевичів Виговська» та вказано, що портрет відтворено з колекції Стецького. Отож, цей підпис вказує на те, що художниця не до кінця розуміла хто зображений на відтвореному нею портреті [15, с.217].

До наших днів не дійшов опис зовнішності Олени Стеткевич. Однак Йосип Ролле опублікував цікаве дослідження «Жінки при чигиринському дворі в другій половинні XVIII століття» де є опис поведінки Олени Виговської. Він зазначає, що Олена була мовчазною та сором'язливою. Також він вказує на аристократичну поведінку жінку, яка приїхала до гетьманської столиці в супроводі придворних слуг та родичів. Серед яких були кондитери, музиканти, пивоварник та кравець [44, с.39-40]. Дивлячись на це можна зрозуміти, що Олена хотіла повною мірою подбати про своє дозвілля

Для написання портрету «Ельжбети зі Стеткевичів Виговської» став портрет, що був відомим українським мистецтвознавцем як «портрет Олени Виговської». На сьогодні її портрет перебуває у Національному музеї в Кракові у колекції Гуттен-Чапських [15, с.218]. Мистецтвознавець Платон Білецький вказував на те, що зображення відповідало словесному опису зображеної на ньому людини. Портрет жінки в Польщі ідентифікували як «невідому руську пані», однак, якщо припустити, що на портреті Олена Стеткевич. Цілком виправдано, що для втілення образу Стеткевич на полотні застосовувалась холодна палітра кольорів та художня стриманість. На портреті можна побачити жінку зображену на повен зріст, одягнену в довгий темно-зелений жупан, поверх полотняної сорочки з вишивкою.

У руках жінки книга, писана церковнослов'янськими літерами, що може вказувати на те, що вона хотіла додати рис аристократичності та європеїзувати гетьманський двір. На голові в Олени намітка білого кольору, що може вказувати на чисті наміри жінки та її сором'язливість. Білий колір може вказувати на моральні засади жінки, а саме доброту, щирість, відданість та інші позитивні характеристики. Риси обличчя жінки були індивідуалізованими. Яскравими на портреті є брови жінки, що є доволі густими та широкими, що підкреслюють задумливий погляд жінки. Очі зображені великими та з приспущеними повіками, ніс кирпатий, чітко обкреслене підборіддя та маленькі тонкі губи. У зображених рисах немає ідеалізації, що було притаманним для парадних портретів [15, с. 218-220].

З викладеного випливає висновок, що Олена Стеткевич була освіченою та шляхетною пані, яка, ставши гетьманшою заборонила хмільні бенкети, щоб посилити вплив гетьманського двору. Жінка запроваджувала зміни при гетьманському дворі та додавала рис європейського етикету. У такому її вчинку можна простежити турботу про авторитет чоловіка за межами Гетьманщини. Олена Стеткевич цінувала якісно проведене дозвілля, тому, турбуючись про це, переїжджаючи до Чигирина, взяла з собою музикантів. З наведеного можна зрозуміти, що для жінки важливим був комфорт та певне упорядкування, яке вона створювала навколо себе, проявляючи себе в культурній сфері.

Відповідно до наведених даних, щодо зображення портрету жінки, можна зробити висновок, що на відтвореному портреті Марії Стецької постає жінка з не ідеалізованими рисами обличчя, задумливим поглядом та книгою в руках. Портрет намальовано в холодних кольорах, що може відповідати образу Олени. Також цікавим є посил зображення книги в руках жінки, що можна трактувати як залучення гетьманського двору до шляхетських правил, що включало обмеження вживання хмільних напоїв. Цьому може слугувати приклад, коли до Олени приїжджав її брат та замість гучних застіль він проводив більшу частину дня у

церкві, зосереджуючи свою увагу на благочестивих міркуваннях та молитвах. Ускладнює ідентифікацію портрету жінки те, що не зберігся опис її зовнішності.

Пані Олена постає як розумна, вірна та шляхетна пані, яка запроваджувала зміни при гетьманському дворі та додавала рис європейського етикету. Завдяки її зусиллям, двір став більш організованим та дисциплінованим. Олена зуміла створити атмосферу, де стало менше шуму та метушні, що було характерним для попередніх часів. Хмільні бенкети, які часто супроводжувалися буйними гуляннями, значно скоротилися, а жінки перестали масово відвідувати шинки. Також в змінах етикету можна простежити те, що жінка турбувалась про авторитет Івана Виговського за межами Гетьманщини.

3.2. Роль Марії Мазепиної у розвитку української культури

Однією з впливових постатей історії XVII ст. є Марія Мазепина. В історіографії її також називають Мариною. Вона була активною учасницею релігійного та громадського життя. Залишивши вагомий слід в культурному житті [32, с.54]. Пані Мазепина, була віруючою жінкою та сприяла розвитку культури та духовності наприкінці XVII – початку XVIII ст. [40, 348] Портрет Мазепиної, що зберігся до наших днів, дозволяє візуалізувати за зовнішніми ознаками певні риси характеру жінки. Для своїх дітей пані Марія була розуміючою матір'ю до якої звертались за порадами та допомогою.

Марія Мазепина походила зі шляхетського роду Мокієвських, які проживали Білоцерківщині. Значна частина представників роду Мокієвських були козаками та брали участь у Національно-визвольній війні [56, с.54].

Марія Мазепина отримала добру освіту про це може свідчити каліграфічний почерк та підпис жінки. Жінка вміла добре писати старослов'янською та польською

мовами [39, с.94-95]. Зразок підпису пані Мазепиної зберігся та знаходиться в музеї В. В. Тарнавського [40, с.350].

Пані Мокієвська вступила в шлюб близько 1638 р. Її обранцем був Степан Мазепа. У подружжя народилось двоє дітей – донька Олександра та син Іван [58, с.78]. Чоловік Марії - Степан Мазепа помер у 1665 р. [19, с.5] Після смерті чоловіка Мазепина вступила до Луцького Хрестовоздвиженського православного братства. У записці братства зазначається «Марина Мазепина, підчашина чернігівська» та українською мовою підпис. Це підтверджує те, що жінка мала гарну освіту [56, с.54]. Через деякий час у 1674-1675 р. вона прийняла чернечий постриг під іменем Марії-Магдалини [58, с.78]. Діяльність жінки була доволі активною, вона не була обмежена лише сімейними турботами беручи активну участь в громадському та політичному житті [47, с.214].

Активність в громадському та релігійному житті за часів традиційного суспільства був єдиним способом для реалізації жінки за межами своєї родини. Марія Мазепина вдало скористалась такою можливістю та не дивлячись на поважний вік жінка була неабиякою енергійною та активною, досягнувши успіхів та закарбувавши своєї ім'я у історії. Важливо зазначити, що посаду ігумені жінка займала ще до обрання сина гетьманом. Це вказує на те, що жінка почала займатись цією діяльністю до того як ім'я її сина стало відомим як гетьмана [56, с.54].

Марія Мазепина в громадських колах була відомою як ревнителька Православної церкви та Батьківщини [40, с.351]. У 1686 р. жінка вже була ігуменею Печерського Воздвиженського дівочого монастиря, однак невідомо коли це саме сталось. У монастирі приймали постриг дівчата із заможних родин. Монастир був заснованим Єлисеєм Плетенецьким, який був архімандритом Києво-Печерського монастиря [56, с.53].

Перехід жінки в чернецтво було здійснено в Києво-Вознесенському монастирі, який бере свій початок з XVII ст. Відвідавши монастир, мандрівник

Павло Алепський, мав приємне здивування коли побачив архітектуру монастиря. Висловлюючи своє захоплення оздобленням у вигляді хрестиків, образів, срібних та золотих ланцюжків з перлами, що прикрашали ікони Богородиці та Вознесіння. Також приємне враження у нього викликало те, що черниці у монастирі вміли гарно читати та співати. Очевидним було те, що вони походили із знатних родин та були обізнаними у галузях філософії, логіки і прихильно ставились до творчої діяльності. П. Алепський звернув увагу і на красивий голос черниць, що зливався в один [55, с.146-147].

Увагу Павла Алепського привернув друкарський дім, що стояв поблизу монастиря. З друкарського дому виходили всі книги монастиря, вони виглядали дивовижно та кольорово, також виходили на великих аркушах малюнки, святі ікони, пам'ятки країни та інше. Алепський послугувався нагодою та надрукував відпускні грамоти мовою, якою розмовляли в монастирі [55, с.148].

Ім'я Марія-Магдалена як ігумені Києво-Печерського Воздвиженського монастиря вперше згадується 29 січня 1683 р. Про це свідчить царська грамота, що надійшла Петру Прозоровському київському воєводі, у якій йшлося про надання 100 рублів для виправлення криниці та побудови теплої церкви. Монастир був розміщений неподалік Троїцької надбрамної обителі [40, с.351].

Жінці вдавалось владно та мудро розпоряджатись справами монастиря. Задля того, щоб підтвердити свої права на маєтності та отримати нові жінка двічі їздила до Москви. Повернувшись з царською грамотою зимою 1687 р. вона підтвердила нею маєтності у Вознесенському монастирі та в с. Ходосівка, грамотою також надавались нові вотчини-села. Пані Марія самостійно їздила до Москви, однак її супроводжувала листи від сина гетьмана де він надавав пояснення про правовий статус маєтностей та підтримував матір. Це може свідчити про те, що в Івана Мазепи та пані Марії були досить теплі взаємини та Мазепа був радий допомогти та проконсультувати матір з тих чи інших питань. Приїхавши до Москви до пані

Марії ставились з великою повагою. У документах та листах жінку іменували, як «пречесна ігуменя Глухівського та Печерського дівочих монастирів», що може вказувати на повагу до жінки та до діяльності, якою вона займалась [56, с.54].

З іменем Марії Мазепиної також пов'язано створення та розвиток потужного релігійно-освітнього центру – Глухівського Успенського жіночого монастиря, який був спадкоємцем обителі Преображення Господнього [47, с.216]. За грамотою 1687 р. жінка отримала в підпорядкування Глухівський Преображенський монастир [56, с.55].

Вознесенський монастир за ігуменства пані Марії значною мірою покращив своє майнове становище. Завдяки своїм відрядженням до Москви в 1688 р. та 1692 р. жінка отримала пам'ятні подарунки: тканину із крученого шовку, яка має назву байберек також муар, сукно і камку та пожертви для монастирів [52, с.60]. Жінку не задовольняло розташування Глухівського монастиря біля самого ринку, де було шумно та розташовувалась значна кількість шинків. Патріарх Адріан дав схвальну грамоту ігумені у якій вказав, що дає дозвіл на перенесення монастиря для користі та благополуччя черниць [40, с.353].

Пані Марія подбала про переселення на нове місце черниць. Порадившись з І. Мазепою та митрополитом В. Ясинським нею було запропоновано облаштувати обитель довкола Успенської новозбудованої церкви, яку збудував та прикрасив Іван Мазепа. Завдяки старанням ігумені та гетьмана було розбудовано Печерський жіночий монастир. Гетьман вкладав кошти в розбудову жіночого Печерського монастиря [40, с.354]. Марія Мазепина звела для черниць трапезну та нові келії. Садиба монастиря на початку XVIII ст. була захищена цегляним муром з оборонною дзвіницею. В архітектурі козацького відродження це було першим ансамблем, що мав оборонно-культурне значення [56, с.55].

Ігуменя мала гарні вподобання в мистецтві вона заохочувала чернець, що гаптували, до створення шедеврів мистецтва [47, с.216]. Мистецтво гаптування є

складним та потребує багато терпіння. За часів гетьманування І. Мазепи та за сприяння Марії Мазепиної мистецтво гаптування здобуло найбільшого розквіту. Відомо, що ігумені належить декілька шедеврів, серед них можна виділити пелени «Покрови», «Вручення ікони Рудницької Божої матері». Шиття сріблом та золотом мало популярність серед багатьох жінок та у багатьох обителях. Однак найбільш відомими є праці майстринь з Вознесенського монастиря, серед яких і плащаниця Марії Мазепиної «Христос у труні». [26] За сприяння жінки майстрині з Вознесенського монастиря поділились своїми творчими навичками із жінками з Глухівського Свято-Успенського монастиря [47, с.216].

Вцілілі портрети історичних постатей, які дійшли до наших днів, дають можливість візуалізувати їх образ та за зовнішніми рисами скласти певну характеристику особи. [35, с.56] На портреті жінка зображена як сувора та трохи похмура пані з пронизливим поглядом [47, с.216]. Жінка займалась також пожертвами для Києво-Печерської лаври. Марія Мазепина подарувала монастирю плащаницю «Христос у труні», що було її власною роботою. Робота була виконаною з червоного оксамиту у центрі якої було зображено у гробі Ісуса Христа [39, с.96].

Національний музей у Варшаві містить фонди, що мають експонати пов'язані з Україною її культурою та визначними діячами. Серед малодосліджених та цікавих експонатів є малюнки Марії Стецької польської художниці-аматорки. Вона відтворювала портрети жінок різних епох в одязі доби бароко. Марія Стецька не сильно розуміла чиї портрети вона перемальовує. Портрет матері І. Мазепи або як його підписували «портрет невідомої пані» у художниці перетворився на портрет дружини гетьмана, отримавши нове ім'я Анастасія [15, с. 214-216]

Портрет жінки можна віднести до загадкових, адже він був написаний після її смерті. Цей факт змушує припускати мистецтвознавців, що це не оригінал, а копії [14].

Портрет ігумені постає доволі цікавим, адже польські дослідники визначили його як «портрет невідомої пані», у той час коли українські історики та мистецтвознавці вказували, що це портрет Марії Мазепиної з дому Мокієвських. Ольга Ковалевська зазначає, якщо визнати правоту українських дослідників, то правильніше було б зазначати, що портрет Марії Мазепиної з дому Мокієвських, бо жінка одягнена у світський одяг, а не в чернечий. Це може вказувати на те, що портрет намальовано до прийняття жінкою чернецтва. Факт того, що жінка зображена в світському одязі може опосередковано вказувати на це, що за життя ігумені був певний портрет, який слугував основою для художниці [14, с.220].

Дослідники, що вбачають в портреті Марію Мазепину, зокрема Тетяна Таїрова-Яковлева та Ольга Ковалевська, дають їй таких характеристик як владної, розумної та освіченої жінки [52, с.52]. До цієї характеристики Ольга Ковалевська додає і те, що пані Марія була хазяйновита, обережна, розсудлива, стримана та підприємлива. Проте цих характеристик, які можна сформулювати дивлячись на портрет жінки не є достатніми, адже до наших днів не збережено жодного опису зовнішності Марії Мазепиної. Отже, існує дві думки, щодо ідентифікації портрету на якому ймовірно зображена Марія Мазепина, польські дослідники вважають, що це «портрет невідомої пані», натомість українські дослідники впевнені в тому, що на портреті зображена мати Івана Мазепи [15, с.221].

Марія Мазепина, окрім своєї громадсько-культурної діяльності, була дбайливою матір'ю. Донька Олександра після невдач в особистому житті переїхала до матері в Печерський Вознесенський монастир. Взаємини між дітьми також були теплими Іван Мазепа допомагав сестрі переїхати до Києва та згадував, що в нього немає нікого ріднішого за сестру, з якою його єднає любов сердечна [26]. Пані Мазепина також була утаємничена в справи свого сина. Гетьман не лише прислухався до матері, але ї слідував її порадам. Це доводить ситуація коли сам

гетьман зазначав, що за порадою матері свого часу він звільнив від страти Василя Кочубея [52, с.61].

Іван Мазепа був у Києві майже місяць коли Мазепина занедужала. У своєму листі Головкіну в листопаді 1707 р. гетьман зазначав, що його мати занедужала та близька до смерті. Згодом Іван вже у березні 1708 р. називає матір покійною [52, с.61-61]. Існує припущення, що Марія Мазепина була похованою біля Вознесенського храму Проте 1710 р. за наказом Петра I монастир було закрито, а на його місці споруджено «Пушечний дом» - Арсенал. Черниць з Вознесенського монастиря було переведено до Флорівського Успенського монастиря [47, с.219]. Таким чином було знищено найстаріший жіночий монастир у Києві, ігуменею якого чверть століття була Марія Мазепина. Всі коштовності були також вивезеними до Флорівського монастиря.

На думку історикині Надії Нікітенко, образ Мазепиної увіковічнений у Софії Київській в «капелі Мазепи». Пані Надія вважає, що образ князя Володимира протиставляється Івану Мазепі, який був замовником капели. Натомість образ Ольги це Марія Мазепина. Розбудовуючи суверенну Гетьманщину, І. Мазепа спирався на ідею гармонійної взаємодії церкви та держави [31, с.40]. Протиставлення Мазепиної в образі княгині Ольги відбувався через святу патронесу. Мазепина носила ім'я Марії Магдалини рівноапостольної мироносиці [26]. Отож, з наведеного тексту, можна дійти висновку, що рівноапостольні Володимир та Ольга це прообрази Івана Мазепи та Марії Магдалини. У образі «нового Володимира» виступає гетьман Мазепа, а його мати в образі «нової Ольги» [31, с.43-44]. Це можна трактувати як те, що Мазепина та її син доклали багато зусиль для розвитку церкви.

Ім'я Марії Мазепиної після отримання Україною незалежності почало повертатись із забуття. Жінка зробила значний внесок в розвиток української культури це засвідчують пожертви на розвиток монастирів та докладання своїх

зусиль для цього. Завдяки пані Марії Вознесенський монастир став центром гаптування, що було унікальним видом мистецтва. Мазепина мала гарну освіту та займалась просвітницькою діяльністю. Цікавим постає портрет ігумені, що передає її зовнішні риси, однак, на жаль, немає збережених свідчень, щодо опису вроди жінки. Попри свій поважний вік жінка була активною та здобула поваги в своїх колах як розумною та цілеспрямованою жінкою. Жінка була відомою також як дбайлива матір, яка допомагала своїм дорослим дітям. Важливо пам'ятати ім'я та вчинки таких діячок не пускаючи їх у забуття та популяризуючи їхні постаті.

3.3. Меценатство Анастасії Скоропадської

Анастасія Скоропадська постає як гонорова та владна жінка, що впливала на рішення свого чоловіка гетьмана Івана Скоропадського та мала вплив при дворі. Однак окрім цієї сторінки діяльності жінки є і інша, а саме її благочинна діяльність. На прохання Анастасії Скоропадської, в грудні 1713 р., Іван Скоропадський видав універсал у якому йшлося про зведення жіночого монастиря на мальовничому березі річки Шостка в слобідці Гамаліївка. У 1702 р. коштом знатного козака Антона Гамалія, який займав посаду генерального осавула, було споруджено церкву на честь святого Харлампія [47, с.223]. На підтвердження цього є свідчення ігумена Ксенофонта, який вказує на те, що ремонтуючи підлогу в трапезній на початку ХХ ст. під нею було знайдено дощечку на якій був надпис: споруджено коштом пана Гамалія [8, с.223].

Іван Скоропадський підтримував ідею дружини в заснуванні жіночого монастиря, щоб примножити хвалу божу. Анастасія Скоропадська планувала будуючи монастир благочестивого життя для чернець, що населяли його [8, с.223].

За ініціативи та сприяння гетьмана розпочалось муроване будівництво, яке мало слугувати для подружжя як родовий монастир, що було ознакою

гетьманського престижу. Муровані фортифікації монастиря, що були доволі потужними мали символічне значення, уособлюючи собою духовну фортецю, а не оборонну [4, с. 233].

Головну церкву Святої Богородиці було споруджено за сприяння подружжя Скоропадських, зокрема Анастасії Скоропадської. У знак подяки в монастирі було повішано портрет гетьманші, яка була фундаторкою храму. Також в храмі висів портрет Івана Скоропадського [8, с.223]. Монастир в середині був прикрашений чотирирярусним різьбленим бароковим іконостасом з головними святими храму [57, с.47].Цоколь був прикрашений гербами Скоропадських. Урочистість іконостасу підкреслювалась темно-червоним тлом. Кербутівська чудотворна ікона Божої Матері у срібній ризі була основною святинею монастиря [4, с.226].

Гетьманша тримала під контролем справи монастиря до своєї смерті. Усі прибудови монастиря були побудованими за пожертви родини Скоропадських [57, с.48]. Жінка для монастиря побудувала за власний кошт винокурню, придбала млин та землі, розводила сад та пожалувала обителі батьківський спадок [8, с.224]. Органічно вписувалась до монастирських будівель трапезна з церквою святого Харлампія, яка сполучалась із прилеглими до неї корпусом настоятеля. Гетьманські покої були також на території монастиря [47, с.234].

Іван Скоропадський також долучився до земельних пожертв та подарував свої власні села [57, с.49].

Монастир займав важливе місце в історії релігійного життя Гетьманщини. У монастирі знайшли свій останній спочинок гетьман - Іван Скоропадський та його дружина Анастасія Скоропадська [30, с.140].

Як зазначалось у соборі були вивішені малярські портрети на повний зріст, які мали назву «парсуни» фундаторів собору Анастасії та Івана Скоропадських. Автором портретів був Яким Глинський митець XVIII ст. До нашого часу портрети не збереглись, відомі у пізніших відтворених копіях [4, с.226]. Сьогодні відомо про

три варіанти парних портретів сім'ї Скоропадських, що знаходяться в Гамаліївському монастирі, Національному музеї історії України та Сумському художньому музеї [46].

Цікавим постає портрет гетьманші Анастасії Скоропадської. Портрет пані Скоропадської є парним до портрету чоловіка, він був написаний одночасно з портретом гетьмана, так би мовити, наперед, бо сама вона померла через 7 років після чоловіка. Якщо над портретами працював Яким Глинський то ймовірно, що замовлення було виконано заздалегідь бо вже у жовтні 1732 р. Яким Глинський помирає [15, с.129].

На портреті А. Скоропадська зображена із зосередженим поглядом та напруженими стуленими губами. Описуючи зовнішні риси можна помітити чорні брови та довгі пальці жінки, що можуть вказувати на шляхетне походження [8, с.223].

Аналізуючи портрет із Сумського музею та з Гамаліївського монастиря можна помітити певні відмінності. На портреті із монастиря у жінки більш кругле обличчя та краще видно пальці на лівій руці, якими вона тримає посох. На портреті з Сумського музею у гетьманші більш худе обличчя та відведений погляд. Також зараз є доволі популярним написаний Ольгою Мордвіною у 1922 р. портрет Анастасії Скоропадської. На цьому портреті можна простежити більш м'який погляд гетьманші та яскраво вираженні очі. Портрет є дзеркальним порівнюючи з іншими.

Ольга Ковалевська зазначає, що пам'ять про Анастасію Скоропадську була довшою, аніж про її чоловіка гетьмана. Насамперед тому, що Анастасія опікувалась Гамаліївським монастирем. Також імідж жінки зберігався і після смерті її чоловіка. [15, с.131].

Отже, Анастасія Скоропадська займалась благодійною діяльністю та завдяки їй було засновано жіночий монастир в слобідці Гамаліївка, яким вона опікувалась

та займалась разом з гетьманом його розбудовою. На портретах гетьманшу зображують із суворим поглядом та з посохом в руках, що може вказувати на керівну роль Анастасії в справах Гетьманщини та підкріплювати тезу про те, що Анастасія носить булаву, а гетьман плахту.

З викладеного можна дійти висновку, що Олена Стеткевич, Марія Мазепина та Анастасія Скоропадська постають як видатні українські діячки, які зробили внесок в розвиток української культури та суспільного життя. Олена Стеткевич запровадила нові правила етикету при гетьманському дворі. Завдяки її діяльності при гетьманському дворі стало менше шуму, метушні та хмільних бенкетів. Пані Марія, була ігуменею двох монастирів, активно займалась меценатською діяльністю та не дивлячись на поважний вік була активною в культурному житті. Завдяки сприянню Анастасії Скоропадської було засновано монастир в Гамаліївці та підтримувала його розвиток. Монастир став важливим осередком духовного життя.

Таким чином, кожна з цих жінок залишила значний слід в історії України, демонструючи розум, мудрість та відданість своїй справі. Їхні досягнення є важливою частиною історії України, що демонструє впливовість та активність жінок часів Гетьманщини.

ВИСНОВКИ

Жінки у середині XVII-XVIII ст. мали значні юридичні права, серед яких була економічна свобода, материзна, право розлучитись з чоловіком та виступати на суді. Прав у шляхетних жінок було значно більш, ніж у жінок з простих родини. Мандруючи теренами Гетьманщини іноземці були приємно вражені правами, які мали жінки.

Серед козаків образ матері був особливо шанованим. Ідеалізація образу жінки-матері свідчить про глибоку повагу до матерів. На території Гетьманщини було багато відважних жінок, здатних на героїчні вчинки.

Висвітлення теми жінок в історії дозволяє побачити, що на життя відомих діячів історії впливали сімейні обставини, які могли як піднести моральний стан, так і негативно вплину на подальший розвиток історії. Прикладом можуть слугувати взаємини Єфросинії та Петра Дорошенка, вплив стосунків з Мотроною на Богдана Хмельницького, трагічна історія кохання Івана Мазепи та Мотрі Кочубей.

Серед впливових жінок зустрічались норавливі та гордовиті пані, яким значною мірою, в першу чергу, був важливий власний добробут. Прикладом слугує Анастасія Скоропадська, яка любила земельні маєтки та клопотала за призначення на керівні посади її родичів. Іншою також пані є Любов Кочубей, що мала мету отримати посаду гетьманши та просувала цю ідею своєму чоловікові, що в подальшому мало трагічні наслідки.

Зустрічались також помірковані та стримані жінки, серед яких Ганна Сомко та Олена Стеткевич. Ганна постає в ролі матері всіх дітей Хмельницького, яка

підтримувала добробут у будинку. Натомість Олена - у ролі турботливої дружини, яка дбала про авторитет чоловіка за межами Гетьманщини.

Гетьмани цінували своїх дружин та довіряли їм дослухаючись до їхніх порад. Третій дружині Богдана Хмельницького було надано права видавати власні універсали в культурно-релігійній сфері, що свідчить про велику довіру до жінки. Це є цілком зрозумілим, адже після трагічної смерті Мотрони, Ганна стало опорою та підтримкою гетьмана покращивши його моральний стан, що був важким після виснажливих битв та смерті попередньої дружини.

Значне місце в діяльності жінок шляхетного походження займала меценатська діяльність та благодійність, що дозволяло реалізовуватись. Однією з представниць цього руху була Марія Мазепина, яка зробила значний внесок у розвиток української культури, зокрема через пожертви на монастирі та активну діяльність у цій сфері. Вона була шанованою та відомою у свій час, будучи ігуменею Києво-Печерського Вознесенського та Глухівського Успенського дівочих монастирів.

Благодійністю також займалась Анастасія Скоропадська, завдяки її діяльності було засновано жіночий монастир у слобідці Гамаліївка, яким вона опікувалася та займалася його розвитком.

Цікавими постають портрети шляхетних пані, які дають змогу візуально уявити їхній образ та наділити їх певними характеристиками. Однак важливо пам'ятати, що зображення на відтвореному портреті може не передавати точного опису зовнішності.

Жінки Гетьманщини відігравали важливу роль у суспільному, культурному та політичному житті, впливаючи на своїх чоловіків-гетьманів, сприяючи розвитку культури та займаючись просвітницькою діяльністю. Тому вивчення їхньої діяльності та популяризація є важливим задля збереження пам'яті про їхній внесок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. С. 288.
2. Боплан Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями способом життя і ведення воєн. Київ, Cambridge : Наук. думка; Ukr. Research In-t of Harvard Univ., 1990. 254 с.
3. Васильєва О. Формування традицій придворного бен. кету в Гетьманщині (друга половина XVII - перша третина XVIII ст.). *Світ речей і повсякденних уявлень*. 2013. Т. 2. С. 57–68.
4. Вечерський В. В. Українські монастирі. м. Київ : Інформ.-аналіт. агенція "Наш час", 2008. 400 с.
5. Вінниченко О. Замість платні позбавив мене дівоцтва. Жінки на сторінках кримінальних книг Львова, Кременця, Сатанова кінця XVII - середини XVIII століття. Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації / Інститут народознавства НАН України; під наук. ред. Оксани Кісь. Львів: Центр міської історії, Інститут народознавства НАН України, 2023. С. 338 – 351.
6. Гаврилишина Н. А. Рід Кочубеїв в історії Лівобережної Гетьманщини (середина XVII - кінець XVIII ст.) : Київ, 2014. 254 с.
7. Гетьманші України (ч.2). дружини гетьмана Виговського, жінки Сомка та Брюховецького. ID- *Ukraine Самоідентифікація*. URL: <http://id-ua.com.ua/postati/getmanshi-ukrayini-chastina-2/>.

8. Гуржій О. «Іван носить плахту, а Настя булаву?» Суспільно-політичний портрет елітної жінки першої третини XVIII ст. *Альманах соціальної історії*. Київ, № 1, 2002. С. 119–230.
9. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид. Львів : Літературна агенція "Піраміда", 2007. 808 с.
10. Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2012. 348 с.
11. Зінченко Н. Гетьман у спідниці: як дружина Івана Скоропадського правила і ним, і козацькою державою. *Видатні Українки*. URL: <https://ukrainky.com.ua/getman-u-spidnyczi-yak-druzhyna-ivana-skoropadskogo-pravylya-i-nym-i-kozaczkoju-derzhavoyu/>
12. Зінченко, Н. Гетьманша Єфросинія: як онука Хмельницького і дружина Дорошенка «завадила» об'єднанню України. *Український клуб*. 2023. URL: <https://ukrainky.com.ua/getmansha-yefrosyniya-yak-onuka-hmelnyczkogo-i-druzhyna-doroshenka-zavadyla-obyednannnyu-ukrayiny/>
13. Ігнатенко І. Жіноче тіло в традиційній культурі українців. Харків : КСД, 2016. 224 с.
14. Ковалевська О. Гетьманші. *Український тиждень*. 2010. URL: <https://tyzhden.ua/hetmanshi/>
15. Ковалевська О. Таємниці Козацьких портретів. м. Київ : ТОВ «Вид-во "Кліо"», 2021. 288 с.
16. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький: історична монографія. Дніпропетровськ : Вид-во "Січ", 2004. 843 с.
17. Кривошея В. В Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 452 с.
18. Кривошея В. В. Персональний склад та генеалогія української козацької старшини: Дисертація. Київ, 2005. 643 с.

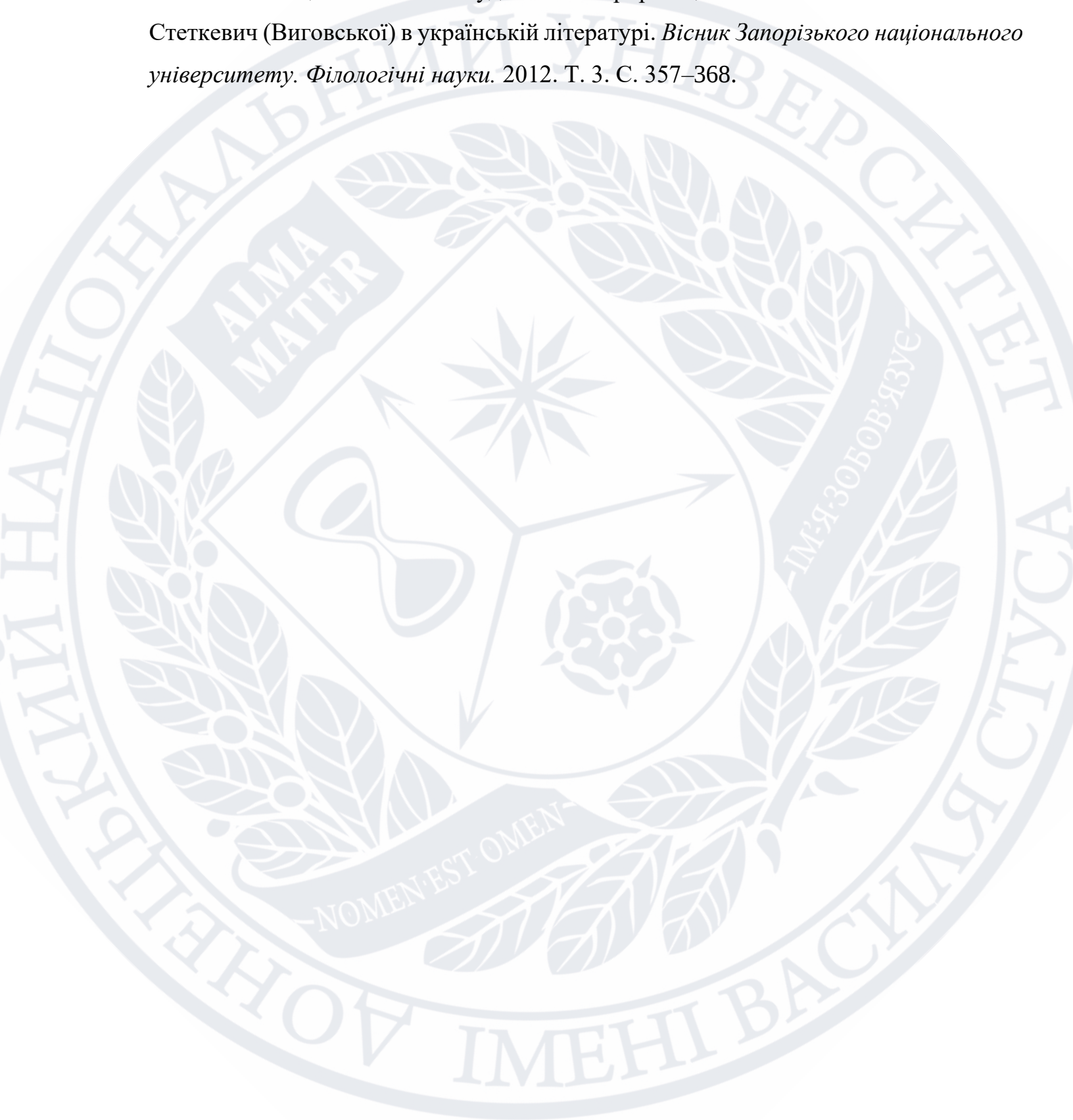
19. Кривошея В. В. Степан Мазепа і Білоцерківщина. *Гілея: Збірник наукових праць*. 2009. № 25. С. 4–6.
20. Кривоший О. П. Жінка в суспільному житті України за часів козащини: Історичні розвідки. Запоріжжя: Поліграф, 1998. 68 с.
21. Кривоший О. П. Роль жінок у суспільному житті України за козацької доби. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: монографія / за заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. С. 60 – 74.
22. Кривоший О. П. Сильна жінка зі зброєю в українському історіографічному дискурсі XVI-XIX ст. *Київська старовина*. 2012. С. 16–34.
23. Кукса В. В. Роль та значення жінки в козацькій державі *Сторінки історії*. 2012. Вип. 34. С. 21-32.
24. Лебединська, Т. Кримські світлиці. Гетьманша в стані «собірателей». 2007. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=5020>
25. Луговий О.Л. Визначне жіноцтво України: історичні життєписи. Київ: Дніпро, 1994. 335 с.
26. Марія Магдалина-Мазепина – мати гетьмана Івана Мазеви. *Інтернет видання - Полтавщина*. URL: <https://poltava.to/project/7757/>.
27. Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х-90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва). *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2005. Вип. 5. С. 197-215.
28. Маслійчук В. Насильство в родині на Лівобережній та Слобідській Україні в другій половині XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2007. Вип. 7. С. 243-263.
29. Маслійчук В. Про "батьківство" та "материнство" на Лівобережній Україні другої половини XVIII ст. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 5 (314). С. 21–26.

30. Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Матеріали фонду 148 ЦДІА України у Києві як джерело з історії Пустинно-Харалампіївського Гамаліївського монастиря XVIII ст. *Сіверщина в історії України*. 2017. № 10. С. 140–148.
31. Нікітенко Н. М. Гетьман Мазепа - Покровитель Софії Київської. *Наукові записки. Історичні науки*. 2000. Т. 18., № 2000. С. 40–44.
32. Павленко, С. О. Кохання гетьмана Мазепи. Чернігів: ПП «Видавництво «Русь»», 2008. 112 с.
33. Петренко І. М. Визнання шлюбу недійсним і приводи для розлучення подружжя серед українського населення Російської імперії XVIII ст. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. С. 75-81.
34. Петренко І. М. Шлюбно-сімейні відносини киян XVII століття (на основі документів київської духовної консисторії). *Четверті краєзнавчі читання імені Лавренція Похилевича*, м. Біла Церква. 2023. С. 61–66.
35. Піддубна О. І., Пятницькова І. В. Жінки у суспільно-політичному житті Гетьманщини. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. 2(14), 51-54.
36. Піддубна О., Пятницькова І. В. Жінка у суспільних відносинах козацької доби. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених*. 2022. С. 194-197
37. Піддубна О. І., Пятницькова І. В. Життя та діяльність Марії Мазепиної. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2023. Т. 1 № 15, № 15. С. 55–57.
38. Пляшко Л. А. Подорож до міста XVIII століття. Київ : Наук. думка, 1980. 155 с.
39. Полонська-Васиденко Н. Жінки доби Гетьманщини. *Видатні жінки України*. Мюнхен, 1969. С. 91–104.

40. Поцулко О. А. Марія Магдалина Мазепина – «сірий кардинал» гетьмана Івана Мазепи (до 400-річчя з дня народження). *Historical sciences*, 8 лют. 2024 р. Chicago, USA, 2024. С. 348–358.
41. Путро О. Іван Виговський. *Історія України в особах, IX–XVIII ст.* Київ, 1993. С. 300–310.
42. Реєнт, О. П., Коляда, І. А. Усі гетьмани України (Худож.-оформлювач А. С. Ленчик). Харків: Фоліо, 2008. 415 с.
43. Ролле Й. Й. Женщины при Чигиринском дворе во второй половине XVII века. Степная Елена. *Український історичний журнал*. 1991. С. 75–86.
44. Ролле Й. Й. Жінки при Чигиринському дворі. Київ : Вид-во "Україна", 1994. 130 с.
45. Рудий, В. А. У пошуках поховання гетьмана України Івана Виговського. *Вісник Інституту археології*. 2009. 4. С. 54-67.
46. Святець Г. О. Подружжя Скоропадських: парні портрети XVIII – поч. XIX ст. *Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького*. URL: <http://artmuseum.sumy.ua/naukovi-vidannya/statti/podruzzhzha-skoropadskih-parni-portreti-hviii-poch.-hih-st.html>.
47. Сегеда С. Видатні жінки української історії: біограф. нариси на тлі іст. подій. Київ: Балтія Друк, 2020. 260 с.
48. Січинський В. Чужинці про Україну. Львів : "Світ", 1991. 94 с.
49. Сокирко О. Кулінарна мандрівка в Гетьманщину: Секрети й таємниці староукраїнської кухні середини XVII-XVIII ст. Темпора, 2021. 272 с.
50. Таирова-Яковлева Т. Мотря Кочубей и ее роман с гетманом Иваном Мазепой. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2007. С. 99–104.

51. Таїрова-Яковлєва Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. *Український історичний журнал*. С. 202–208.
52. Таїрова-Яковлєва Т. Г. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини / пер. з рос. Т. Кришталовської. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛЮ”», 2017. 184 с.
53. Ткач О., Пятницькова І. В. Жіноча розпуста та зрада у суспільній уяві українців у XVIII–XIX ст. *Вісник СНТ ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. № 2. С. 137–141.
54. Топоренко О. Ю. Жінка в епоху козацтва: актуальність та перспективи викладу. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. С. 291-295.
55. Халєбський П. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник / упоряд. М. О. Рябий; післям. В. О. Яворівського. Київ: Ярославів Вал, 2009. 293 с.
56. Хижняк З. Українки в історії. Київ «Либідь», 2004. С. 52–56
57. Чухно В. Історія Гамаліївського Харлампієва монастиря. *Сіверянський літопис*. 2011. № 3, С. 46-59.
58. Шумило С. Нове джерело до біографії І. Мазепи та історіографія зв'язків української козацької старшини з центром православного чернецтва на Афоні. *Сіверянський літопис*. 2016. С. 73–84.
59. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : В 3-х т. Львів : Світ, 1991. Т. 2. 392 с.
60. Яценко О. О. Три любові гетьмана Богдана Хмельницького: історична правда і художній домисел літературно-художньої інтерпретації жіночих образів. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2011. С. 67–74.

61. Яценко О. О. Художня інтерпретація постаті Олені Степанівни Стеткевич (Виговської) в українській літературі. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. Т. 3. С. 357–368.

ДОДАТКИ

Додаток А. 1

Робота Марії Мазепиної «Христос у труні»¹

¹ Сегеда С. Видатні жінки української історії: біограф. нариси на тлі іст. подій. Київ: Балгія Друк, 2020. С. 218.

Додаток А. 2

Портрет невідомої руської пані(ймовірно, Марії Мазепиної).

Невідомий художник. Перша половина XVIII ст.²

² Ковалевська О. Таємниці Козацьких портретів. м. Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2021. С.124.

Додаток А. 3

Портрет Анастасії Скоропадської (XVIII - XIX ст.) у зібранні Сумського обласного художнього музею ім. Никанора Онацького³

³ Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького. URL: <http://artmuseum.sumy.ua/naukovi-vidannya/statti/podruzzhzha-skoropadskih-parni-portreti-hviii-poch.-hih-st.html>

Додаток А. 4

Портрет Анастасії Скоропадської (XVIII ст.) з Гамаліївського монастиря⁴

⁴ Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького. URL: <http://artmuseum.sumy.ua/naukovi-vidannya/statti/podruzzhzha-skoropadskih-parni-portreti-hviii-poch.-hih-st.html>

Додаток А. 5

Портрет Анастасії Скоропадської художниці, Ольги Мордвінової (1922)⁵

⁵ Видатні Українки. URL: <https://ukrainky.com.ua/getman-u-spidnyczy-yak-druzhyna-ivana-skoropadskogo-pravyla-i-nym-i-kozackoyu-derzhavoyu/>

Додаток А. 6

Портрет невідомої руської пані (ймовірно, Олени Стеткевич). Копія з XVIII ст.

Невідомий художник.⁶

⁶ Ковалевська О. Ковалевська О. Таємниці Козацьких портретів. м. Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2021. С.126.